

<http://ui.ac.ir/en>

Strategic Research on Social Problems in Iran

E-ISSN: 2645-7539

Document Type: Research Paper

Vol. 8, Issue 2, No.25, Summer 2019, pp. 11-14

Received: 14.01.2019

Accepted: 17.12.2019

A Qualitative Study of the Causes and Context of Non-participation in Empowerment Plans among Women-headed Households

Seyed Reza Javadian*

*Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran
Javadian@yazd.ac.ir*

Hadi Mirzaie Fathabad

*M.A. in Social Work, Sociology, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran
mirzaie.h@yahoo.com*

Hossein Afrasiabi

*Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran
hafraziabi@yazd.ac.ir*

Introduction

Empowerment is one of the important goals in the social work practice. According to this goals, most social work interventions involve populations that are the least powerful groups or have little social resources. One of these social groups that their empowerment can empower family members are women-headed households. They are not satisfied with their lives and have little trust to relatives and community. They also receive a little support from the society and have many responsibilities in life. As women-headed households live individually and socially under discriminatory and powerless conditions, thus empowering them is the most important practice for social workers. Because of these, many social work organizations consider empowerment plans to help women-headed households. But these plans are not always welcomed by women for achieving social and economic goals. Accordingly, this qualitative study was conducted to investigating the causes and context of non-participation of women-headed households in empowerment plans.

Material & Methods

This study is a qualitative study based on grounded theory. The field of study was the women-headed households who received support services by Social Welfare Organization of Yazd. Therefore, 30 women-headed households were selected by purposeful sampling. The women who could be empowered physically and mentally, were interviewed during 40 to 70 minutes, and before conversation, the purposes of investigations were explained for the participants. Data were collected using semi-structured interview and were analyzed by theoretical coding method which includes open coding, axial coding, and selective coding. In this study, the validation criteria of qualitative research include credibility, dependability, confirmability, and transferability which were used to test the trustworthiness and validity of the data and the processes of collecting them.

Discussion of Results & Conclusions

The participants of the study were 30 women with the age range from 30 to 45 years old. Sixteen women

were working in a job and 21 women had educated lower than the diploma. After the first step of coding, 29 primary codes were collected and categorized into seven main categories including lack of need feelings, illness, reluctance, compulsion to stay at home, obligation to work, the difficulty of getting loan, and cost of distance and fear of failure. Finally, based on data analysis and participants' experiences of empowerment plans, discouragement from condition emerged as a central phenomenon in this study. In other words, women-headed households, because of the pressures of life and learned helplessness, were in a state of discouragement from situation. They had little hope for empowerment plans success provided by Social Welfare Organization. They also felt that this plan would not be able to improve their living conditions. The results of this study indicated that, disregarding the physical, psychological, and family conditions, interests and abilities of female-headed households, as well as quality of work and empowerment programs, can decrease their participation in empowerment plans. As a result,

*Corresponding author

Copyright©2019, University of Isfahan. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>), which permits others to download this work and share it with others as long as they credit it, but they can't change it in any way or use it commercially.

[Doi: 10.22108/srsp.2019.115072.1358](https://doi.org/10.22108/srsp.2019.115072.1358)

successful implementation of empowerment plans for the women-headed households requires attention to women's situations and abilities and to train them to attend and participate in these plans. Based on the findings of study it is suggested that physical characteristics, psychological characteristics (such as the amount of interest, motivation and talent, risk-taking and fear of failure, hope, self-esteem) and family situation (such as having sub-teen children, family support and leisure time) for women-headed households should be considered in empowerment plans. Also, continuous and appropriate training should be provided for women-headed households according to their needs, physical and psychological characteristics and the types of empowerment plans. It is recommended that women-supporting organizations facilitate the process of receiving banking facilities and financial aids. These institutions should focus more on home-based jobs and businesses to empowering women-headed households. Finally, it is necessary that the advocates of women-headed households target and plan for psychological and social empowerment, while they focus on economic empowerment.

Keywords: Women-headed Households, Empowerment, Participation, Discouragement, Social Work.

References

- Abbaszadeh, M. Budaghi, A. & Aghdasi Alamdari, F. (2012) "Empowering Female-Headed Households with Emphasis on Native Solutions." *Proceedings of the National Symposium on Empowerment*, Tehran: Imam Khomeini Relief Foundation Press. 139-163. [in Persian]
- Ahmadnia, Sh. & Ghalibaf kamel, A. (2017) "Women-Headed Households in Tehran: A Qualitative Study of Their Experiences, Challenges and Capacities." *Social Welfare Quarterly*, 17 (65): 103-136 [in Persian].
- Akbari Torkamani, N. Ghasemi, V. & Aghababaei, E. (2018) "Empowering Female-Headed Households in District 5 of Isfahan with Emphasis on Occupation Factor." *Women's Studies Sociological and Psychological*, 16 (3): 7-36. [in Persian]
- Askari-Baghmiyani, A. & Javadian, SR. (2017) "The Double Pressure of Life, the Main Outcome of Divorce on Women: A Qualitative Study." *Journal of Qualitative Research in Health Sciences*, 6 (4): 427-36 [in Persian].
- Babaeifard, A. (2014) "The Social Determinants of Female-Headed Households Living Pressures in the Cities of Kashan & Aran and Bidgol." *Social Welfare Quarterly*, 14 (54): 111-145 [in Persian].
- Banerjee, T. & Ghosh, C. (2012) "What Factors Play a Role in Empowering Women? A Study of SHG Members from India." *Gender, Technology and Development*, 16 (3): 329-355.
- Croft, S. & Beresford, P. (1992) "The Politics of Participation." *Critical Social Policy*, 12 (35): 20-44.
- Das, P. & Dutta, S. (2016) "Interrelation Between Mother's Empowerment and Children's Schooling: A Case Study of SC, OBC, and General Households of a Developing Region." *Arthshastra Indian Journal of Economics & Research*, 5 (2): 39-50.
- De La O Campos, A.P. (2015) *Empowering Rural Women through Social Protection*. Technical Papers Series #2, Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), Rome, Full text available at: <http://www.fao.org/3/a-i4696e.pdf>
- Fallah Ghanbari, A. (2014) *The effectiveness of Socio-Economic Empowerment Plans on Improving Living Status of Female-Headed Households at Imam Khomeini Relief Foundation*. Master Thesis, Tehran: Islamic Azad University, Science and Research Branch [in Persian].
- Ghaderi, T. Vedadhir, A. & Chamani, S. (2012) "The Empowerment level of Married women's and Its Social-Demographic Associates (A Case Study in Ardebil City of Iran)." *Iran Sociology Studies*, 4: 43-60 [in Persian].
- Ghaedi, F. Shabankareh, E. & Moghadam Barzegar, M. (2016) "Differentiation of Self and Repetitive Negative Thinking: The Mediating Role of Learned Helplessness." *Quarterly Journal of Social Cognition*, 5 (1): 35-51 [in Persian].
- Gholipour, A. & Rahimian, A. (2011) "Economic, Cultural, and Educational Factors Related to Empowerment of Head-of-Household Women." *Social Welfare Quarterly*, 11 (40): 29-62 [in Persian].
- Grube-Farrell, B. (2002) "Women, Work and Occupational Segregation in the Uniformed Services." *Affilia- journal of women and social work*, 17 (3): 332-353.
- Gutierrez, L. M. Parsons, R. J. & Cox, E. O. (1998) *Empowerment in Social Work Practice: A Sourcebook*. Translated by Afshin Javidnasab & Talat Allahyari, Tehran: Danjeh Press [in Persian]
- Halgin, RP. Whitbourne, SK. (2013) *Abnormal Psychology: Clinical Perspectives on Psychological Disorders (Vol.2)*. Translated by Yahya Seyed Mohammadi. Tehran: Ravan Publications [in Persian].
- Hasanpoor Azghady, S. Simbar, M. Vedadhir, A. Azin, S. & Amiri Farahani, L. (2018) "A Constructivist Analysis of the Management of Infertility in Iranian Women." *Iran Journal of Nursing*, 31 (113): 62-73 [in Persian].

- Ismail, I. Husin, N. Rahim, N. A. Kamal, M. H. M. & Mat, R. C. (2016) "Entrepreneurial Success among Single Mothers: The Role of Motivation and Passion." *Procedia Economics and Finance*, 37: 121-128.
- Karimivakil, A. Shafiabadi, A. Farahbakhsh, K. & Younesi, J. (2017) "Effectiveness of Psychological Empowerment Training Program Based on Individual Psychology Adler's Theory on Female-Headed Household's Learned Helplessness." *Counseling Culture and Psychotherapy*, 8 (31): 23-51 [in Persian].
- Karimzadeh, M. Fayazi, M. & Mirkazehi Rigi, F. (2017) "Barriers to Baluch Women's Participation in Economic and Social Activities." *Scientific Research Quarterly of Woman and Culture*, 8 (30): 59-73 [in Persian].
- Kermani, M. Mazloum Khorasani, M. Behravan, H. & Noghani, M. (2012) "Empowering Female-Headed Households Case: Women Working in Kosar Centers Affiliated to Tehran Municipality in 2012." *Iranian Journal of Sociology*, 14 (3): 116-148 [in Persian].
- Ketabi, M. Yazdekhasti, B. & Farokhy Rastaby, Z. (2005) "Conditions and Obstacles of Women's Empowerment: A Case Study in Isfahan." *City Research Bulletin of Isfahan University (Humanities)*, 19 (2): 1-20 [in Persian].
- Ketabi, M. Yazdekhasti, B. & Farokhy, Z. (2003) "Empowering Women to Participate in Development." *Women's Research (Women in Development & Politics)*, 3 (7): 5-30 [in Persian].
- Kimiaee, S. A. (2011) "Methods Used for Empowering Head-of-Household Women." *Social Welfare Quarterly*, 11 (40): 63-92 [in Persian].
- Luttrell, C. Quiroz, S. Scrutton, C. & Bird, K. (2009) *Understanding and Operationalizing Empowerment*. Working Paper 308, London: Overseas Development Institute Press.
- Malapit, H. J. & Quisumbing, A. R. (2015) "What Dimensions of Women's Empowerment in Agriculture Matter for Nutrition-Related Practices and Outcomes in Ghana." *Food Policy*, 52: 54-63.
- Navabakhsh, M. Azkiya, M. Vosouqi, M. & Moshir Estekharez, Z. S. (2015) "An Assessment of Effective Factors on Economic Empowerment (Case Study: Vulnerable Women in Tehran)." *Journal of Urban Economics and Management*, 3 (12): 1-20 [in Persian].
- Niazi, M. & Nasrabadi Karkonan, M. (2009) "Empowerment based on A Strategy for Social Capital." *Tadbir Monthly*, 20 (203): 21-26 [in Persian].
- Parsa Dolagh, H. Jammaati Samarini, Sh. Zolali, B. Ahmadnia, Y. (2015) "An Overview on Managing Social Participation and Its Impact on Empowering Female-Headed Households," *Proceedings of 2nd National Conference in Economic Management and Iranian Islamic Culture*, Ardabil: 7511-7525 [in Persian].
- Payne, M. (2005) *Modern Social Work Theory*. Translated by Talat Allahyari & Akbar Bakhshinia, Tehran: Danjeh Publications [in Persian].
- Rafatjah, M. & Rabiei, M. (2016) "Studying the Experience of Playing the Role of the Job-Family by Female-Headed Households with an Emphasis on Subway Female Peddlers." *Social Welfare Quarterly*, 16 (62): 143-186 [in Persian].
- Rajabi, M. Hasani, M. & Tima, P. (2016) "Social Anxiety, Self-Esteem, and Entrepreneurship of Female-Headed Households Covered by Imam Khomeini Relief Foundation." *Cultural and Educational Journal of Women and Family*, 10 (33): 65-88 [in Persian].
- Saigal, G. & Sarawat, K. (2013) "Women's Empowerment in India." *Anveshak-International Journal of Management (AIJM)*, 2 (2): 210-223.
- Sell, M. & Minot, N. (2018) "What Factors Explain Women's Empowerment? Decision-Making among Small-Scale Farmers in Uganda." *Women's Studies International Forum*, 71: 46-55.
- Ulusoy, Y. & Duy, B. (2013) "Effectiveness of a Psycho-Education Program on Learned Helplessness and Irrational Beliefs." *Educational Sciences: Theory & Practice*, 13: 1440-1446.
- Zimmerman, M. A. (2000) "Empowerment Theory: Psychological, Organizational, and Community Levels of Analysis." In Rappaport, J. and Seidman, E. (Eds.) (2000) *Handbook of Community Psychology*, New York: Plenum Press. 43-63.
- Zoghi Ganjali Khani, Z. (2015) "The Impact of Economic, Social, and Cultural Problems on the Life of Women-Headed Households." *Proceedings of 3rd National Conference on Sociology and Social Sciences*, Tehran: Narkish Information Institute Press. 1-21 [in Persian].

پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران

سال هشتم، شماره پیاپی ۲۵، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۸

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۹/۲۶

صص ۶۵-۸۶

مطالعه کیفی دلایل و زمینه‌های مشارکت نکردن زنان سرپرست خانوار در برنامه‌های توانمندسازی

سیدرضا جوادیان*، استادیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، ایران

Javadian@yazd.ac.ir

هادی میرزایی فتح‌آباد، کارشناس ارشد مددکاری اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، ایران

mirzaie.h@yahoo.com

حسین افراسیابی، دانشیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، ایران

hafrasiabi@yazd.ac.ir

چکیده

بسیاری از سازمان‌های مددکاری اجتماعی برای کمک به زنان سرپرست خانوار، برنامه‌های توانمندسازی در نظر می‌گیرند؛ اما زنان همیشه از این برنامه‌های اجتماعی و اقتصادی استقبال نمی‌کنند؛ بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف مطالعه دلایل و زمینه‌های مشارکت نکردن زنان در برنامه‌های توانمندسازی انجام شده است. برای انجام این کار کیفی از روش نظریه زمینه‌ای بهره گرفته شده است و زمینه مدنظر مطالعه، زنان سرپرست خانواری هستند که در اداره بهزیستی شهر یزد پرونده خدمات حمایتی دارند؛ به همین دلیل، با ۳۰ نفر از این زنان تحت پوشش اداره بهزیستی این شهر، با روش نمونه‌گیری هدفمند مصاحبه شده است. اطلاعات به دست آمده، با شیوه کدگذاری نظری شامل کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی تجزیه و تحلیل شده‌اند و یافته‌ها درخصوص دلایل مشارکت نکردن زنان، ۷ مقوله اصلی و ۱ مقوله مرکزی (دلسردی از وضعیت موجود) را نشان می‌دهند. این مقولات، شامل احساس بی‌نیازی، رنجوری، اجبار به خانه‌نشینی، الزام به کار، فراز و نشیب وام، هزینه مسافت و ترس از شکست است. به طور کلی می‌شود چنین استنتاج کرد که موفقیت در اجرای برنامه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، نیازمند توجه به وضعیت جسمی، روانی، خانوادگی و توانایی‌های زنان و آموزش آنان برای حضور و مشارکت در این برنامه‌ها است.

واژه‌های کلیدی: زنان سرپرست خانوار، توانمندسازی، مشارکت، دلسردی، مددکاری اجتماعی

*نویسنده مسئول: ۰۹۱۳۱۰۲۲۳۳۰

Copyright©2019, University of Isfahan. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>), which permits others to download this work and share it with others as long as they credit it, but they can't change it in any way or use it commercially.

[Doi: 10.22108/srsp.2019.115072.1358](https://doi.org/10.22108/srsp.2019.115072.1358)

مقدمه و بیان مسئله

توانمندسازی در بیش از یک قرن اخیر با حرفه مددکاری اجتماعی همگام بوده است؛ هرچند امروزه به واژه‌ای پرکاربرد تبدیل شده است که گروه‌ها و نهادهای مختلف، آن را در زمینه‌های گوناگون به کار می‌برند. امروزه، نگرانی ویژه موجود در زمینه مددکاری اجتماعی افزایش حجم جمعیت‌هایی است که به‌طور سنتی ضعیف‌ترین اقشارند یا کمترین منابع اجتماعی را در اختیار داشته‌اند. زنان و به‌ویژه زنان سرپرست، یکی از این گروه‌های اجتماعی هستند که از نظر اجتماعی وظایف متعددی دارند و توانمندی آنها به قدرتمندی سایر افراد و حتی اعضای خانواده منجر می‌شود. زنان به شکل نیمی از پیکره هر جامعه‌ای به تناسب نقش خود، نقش‌های مهمی را در زندگی اجتماعی ایفا کرده‌اند. آنها از مهم‌ترین مخاطبان و گروه‌های اجتماعی مؤثر در فرایند توسعه به شمار می‌روند و در هر جامعه‌ای عامل مؤثری در پیشبرد اهداف توسعه‌اند.

در بسیاری از جوامع، مداخلات سیاسی برای بهبود رفاه کودکان و زنان و به‌ویژه، نقش زنان در مراقبت از کودکان انجام می‌شود که بیشتر این اقدامات، به بهبودی پایگاه زنان و نابرابری جنسیتی منجر می‌شود. در این میان، توانمندسازی زنان به‌صورت یک راهبرد، نقش مهمی در دستیابی به اهداف مربوط به کاهش فقر، ریشه‌کن کردن گرسنگی و بهبود امنیت غذایی بازی می‌کند (Malapit & Quisumbing, 2015: 56). به تعبیر سالمون^۱ (1976) برای هر جامعه، گروه یا فردی که تبعیض نظام‌یافته و نهادینه شده را تجربه می‌کند، توانمندسازی هدف مناسبی است. توانمندسازی تلاش می‌کند توانایی کسب قدرت را در افراد، خانواده‌ها، گروه‌ها و جوامع افزایش دهد. توانمندسازی فرایند افزایش قدرت فردی، بین فردی یا سیاسی برای اقدام افراد به‌منظور بهبود وضعیت زندگی است (سالمون، ۱۹۷۶، به نقل از گوتیز و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۲ و ۶۴).

نخستین اصطلاح توانمندسازی زنان، در جنبش حمایت از حقوق زنان استفاده شده که در یک گفت‌وگو مربوط به فمینیسم، درخصوص تأثیر آموزش و پرورش بر نقش افراد در سیاست متمرکز شده بوده است. در میانه دهه ۱۹۸۰، توانمندسازی زنان بخش مهمی از مباحث مربوط به جنسیت و توسعه بوده که بر تفکر توسعه بسیار تأثیر گذاشته است. این مفهوم، بیشتر به‌وسیله نقدهای فمینیستی توسعه یافته است و ضمن مرتبط‌بودن با رویکرد جنسیت و توسعه، راه‌هایی را به چالش می‌کشد که زنان در فرایند توسعه مسئولیت خود افزایش می‌دهند. بسیاری از سازمان‌ها واژه توانمندسازی را به مسائل جنسیتی منحصر کرده‌اند؛ اما روشن است توانمندسازی یک مسئله جنسیتی نیست؛ بلکه به طیف وسیعی از سایر تفاوت‌های اجتماعی مانند طبقه، ناتوانی و قومیت نیز مربوط می‌شود (Luttrell et al., 2009: 2-4).

در این فرایند، افراد یک جامعه ضمن برخورداری از نوعی خوداعتمادی قادر به ارزیابی درست و شناخت واقعی خویش هستند؛ به‌طوری‌که از توانایی‌ها و قابلیت‌های خویش، برای رسیدن به هدف‌های خود آگاه می‌شوند و به این صورت، احتمالاً با افزایش توانمندی خود، به هدف‌های مدنظر دست می‌یابند. سه عنصر زمینه توانمندسازی را در یک محیط به وجود می‌آورند که عبارت‌اند از: نگرش‌ها، روابط و ساختار سازمانی. هر یک از این عناصر هم باید تغییر کنند تا افراد توانمند شوند؛ در غیر این صورت، تلاش‌ها به هدر خواهند رفت (نیازی و کارکنان نصرآبادی، ۱۳۸۸: ۲۲). توانمندسازی انواع مختلفی دارد که برخی از آنها عبارت‌اند از: توانمندسازی روان‌شناختی، توانمندسازی اجتماعی، توانمندسازی سیاسی، توانمندسازی اقتصادی و توانمندسازی شغلی. تعیین انواع توانمندسازی به معنای مرزبندی مشخص هر یک از اینها نیست؛ زیرا در عمل، تمامی این ابعاد با یکدیگر مرتبط هستند و این تقسیم‌بندی برای درک و شناخت بهتر است (کریمی‌وکیل و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۵).

¹ Solomon

نقش‌های خود، ممکن است آسیب‌های متعددی به خانواده وارد شود. این افراد به دلیل فقر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در تعاملات اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی حضور ندارند و برای همین، به توجه جدی نیاز دارند. نارضایتی از زندگی، ضعف اعتماد اجتماعی، ضعف حمایت اجتماعی و داشتن مسئولیت‌های زیاد در زندگی به افزایش فشارهای زندگی زنان سرپرست خانوار منجر می‌شود. این زنان، به میزان کافی از زندگی‌شان رضایت ندارند و اعتمادشان نسبت به اطرافیان و اجتماع، کم است. گذشته از آن، آنها چندان از طرف اطرافیان و اجتماع حمایت نمی‌شوند و نقش‌های متعددی در زندگی‌شان ایفا می‌کنند؛ به این ترتیب، فشارهای زیادی را در زندگی خود احساس و تحمل می‌کنند (بابایی‌فرد، ۱۳۹۳: ۱۱۱). به عبارتی تمامی این مشکلات مانند حلقه‌های زنجیر همدیگر را تقویت و فشار مضاعفی را بر زنان وارد می‌کنند (عسکری و جوادیان، ۱۳۹۶: ۴۲۷).

همچنین، بیشتر زنان سرپرست خانوار، خانه‌دارند و استقلال و تمکن مالی ندارند؛ بنابراین، بعد از پذیرش سرپرستی خانواده، در زمینه کسب شغل مناسب و درآمد مکفی موفق نمی‌شوند و در نتیجه، گذشته از راهیابی به بخش مشاغل غیررسمی، ساده و کم‌ارزش، درآمد بسیار کمتری نسبت به مردان هم‌ردیف خود دریافت می‌کنند. در نهایت، کم‌بودن میزان درآمد خانوار در این خانواده‌ها در مقابل زیادبودن هزینه‌های زندگی آنان را به ورطه فقر می‌کشاند (قلی‌پور و رحیمیان، ۱۳۹۰: ۴۷)؛ بنابراین، طرح‌های توانمندسازی در زمینه کاهش مشکل اصلی این خانواده‌ها، یعنی تأمین معاش، کمک‌کننده است.

اگر برای این زنان امکانات و برنامه‌های هدفمندی در خصوص توانمندسازی آنان فراهم نشود، روبه‌روز بر دردها و پیچیدگی‌های این افراد در تمامی ابعاد زندگی اعم از اقتصادی، اجتماعی و روانی افزوده می‌شود. به تعبیر گیلیانو^۱ (2014)، زنان برای اینکه به نقش‌ها و وظایف خود عمل کنند، باید توانمند بشوند؛ زیرا یک زن از طریق توانمندی قادر است

امروزه، در مجامع بین‌المللی مربوط به مباحث توسعه، بر حضور زنان در فرآیند تدوین سیاست‌ها و اجرای آنها بسیار تأکید می‌شود و مسلماً زنانی قادرند در آنها مشارکت داشته باشند که ظرفیت، قابلیت و توانمندی لازم را داشته باشند. همچنین، افزایش مشارکت زنان در امر توسعه، به همان اندازه که موضوعی اجتماعی است، موضوعی اقتصادی نیز قلمداد می‌شود؛ زیرا شاید در صورت شناخت تمام منافع این امر، بشود ادعا کرد سرمایه‌گذاری در آموزش زنان، پربازده‌ترین سرمایه‌گذاری در جهان در حال توسعه به شمار می‌رود (Luttrell et al., 2009: 4).

پژوهش‌ها نشان می‌دهد قواعد و منابع دسترسی زنان به خدمات اجتماعی و اقتصادی کافی نبوده است و آنان را در معرض آسیب قرار می‌دهد که به‌ویژه این آسیب‌پذیری در سیستم خانواده، وضعیت شغلی زنان و سیستم‌های حمایتی بیشتر است. کمبود این منابع، به‌جز در معرض آسیب قراردادن سیستم خانواده، به تبعیض شغلی هم می‌انجامد و تبعیض شغلی نیز از عواملی است که زنان را از رفاه اجتماعی محروم می‌کند و به ناکارآمدی آنان منجر می‌شود (Grube-Farrell, 2002: 342).

زنان ممکن است به هر دلیلی متولی امور خانواده باشند که به‌جز این مسئولیت، برخی باورهای نامناسب فرهنگی و مسائل اقتصادی هم، زندگی آنان را با چالش‌های جدیدی روبه‌رو می‌کند. زنان سرپرست خانوار، با وجود همه این مشکلات می‌کوشند چون چتری حمایتی بر سر خانواده و تکیه‌گاه فرزندان‌شان باشند؛ اما در این راه، لطمه‌های روحی، جسمی و اجتماعی متعددی آنها را تهدید می‌کند و به همین دلیل، پایگاه عاطفی و حمایتی آنان سست شده است. معمولاً عواملی چون طلاق، فوت، بیماری، غیبت، ازکارافتادگی و اعتیاد شوهر، زمینه آسیب‌پذیری زنان سرپرست خانوار را فراهم می‌کند. این زنان، باید به‌جز نقش سرپرستی خانوار (که گاه ناخواسته به آنها تحمیل شده است) نقش مادری و زن خانواده را نیز بر عهده بگیرند و در صورت برنیامدن از عهده

¹ Giuliano

نقش‌های عاطفی، عقلانی، اجتماعی و اقتصادی خود را ایفا کند (گیلیانو، ۲۰۱۴، به نقل از کریمی‌وکیل و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۲).

توانمندسازی زنان شامل تغییر تفکرات و اقدامات شخصی، بین شخصی و فرهنگی است که روی هم رفته، به افزایش قدرت فردی و سیاسی زنان منجر می‌شود (گوتیز و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۴). توانمندسازی زنان، مستلزم برداشتن موانع و تحول در نهادهایی است که زنان را در استفاده از توانمندی‌های خود آزاد می‌گذارند؛ درحالی‌که قابلیت‌ها و ویژگی‌های زمینه‌ای و عاملیت زنان، اعم از تحصیلات، اشتغال و فرهنگ، در فرآیند توانمندسازی نقش بسزایی ایفا می‌کند. همچنین، رفع تبعیض در بازار کار، دسترسی به منابع مالی، برخورداری از حق مالکیت قانونی، مشارکت احتمالی نهادهای دیگر در نگهداری از کودکان، تقسیم کار در منزل و سلامت زنان برای ایفای نقش خویش در مقام مادر و مدیر خانه، از جمله عواملی هستند که در توانمندسازی زنان مؤثرند (کتابی و همکاران، ۱۳۸۴: ۷)؛ بر این اساس، نهادهای (مثل سازمان بهزیستی) متولی برنامه‌هایی برای توانمندسازی زنان، باید هنگام ارائه برنامه‌های توانمندسازی وضعیت این افراد را در نظر بگیرند تا این طرح‌ها بیشترین بازدهی را داشته باشند.

به طور کلی برای توانمندسازی زنان باید وضعیتی فراهم کنند که در آنان، احساس اعتماد و امنیت ایجاد شود. این احساس توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، یعنی رهایی از ترس، خطر و احساس دوری از هرگونه تعهد، یکی از نیازهای اصلی و اساسی انسان‌ها از آغاز زندگی بوده است. درواقع، در صورت در امان بودن جان، مال و سلامتی زنان سرپرست خانوار در جامعه و تعاملات اجتماعی می‌شود گفت آنان احساس امنیتی دارند که از طریق اعتماد به دیگران تأمین می‌شود؛ بنابراین، درجه اعتمادورزی به دیگران، باعث شده است این زنان، قادر شوند با اطمینان خاطر بیشتری در برنامه‌های توانمندسازی شرکت کنند.

وقتی زنان توانمند می‌شوند، احساس خوداثربخشی یا به عبارتی احساس می‌کنند توانایی و مهارت لازم را برای

انجام دادن موفق یک فعالیت دارند. زنان توانمندشده، ضمن احساس برتری باور دارند که برای رویارویی با چالش‌های تازه آماده‌اند و قدرت رشد دارند (فلاح‌قبری، ۱۳۹۳: ۷). اجرای برنامه‌های توانمندسازی برای زنان سرپرست خانوار نیز، به اشتغال، افزایش میزان درآمد و ارتقای پایگاه اجتماعی اقتصادی، منجر و با آموزش شغلی از وابستگی آنها به سازمان‌های حمایتی نیز کاسته می‌شود (کیمیایی، ۱۳۹۰: ۶۳).

زنان سرپرست خانوار به صورت فردی و جمعی در وضعیت تبعیض‌آمیز و بی‌قدرتی زندگی می‌کنند؛ بنابراین، توانمندسازی آنان بخشی لازم و ضروری در بینش، عمل مددکاری اجتماعی و تلاش برای عدالت اجتماعی است. توانمندسازی زنان، ابعاد سرمایه اجتماعی چون حس همکاری و همیاری، اعتماد به نفس، خودباوری، روابط پایدار و نهادی‌شده و مشارکت‌های گروهی آنان را تقویت می‌کند (عباس‌زاده و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۱۲). به این ترتیب، سرمایه‌گذاری دولت در عرصه تعاونی‌های تولیدی و خدمات ویژه زنان سرپرست خانوار، به تقویت ابعاد سرمایه اجتماعی و به دنبال آن، حضور زنان توانمند در عرصه اجتماعی می‌انجامد (پارسای‌دولق و همکاران، ۱۳۹۴: ۷۵۲۳). طرح جامع توانمندسازی این زنان، در برنامه ششم توسعه کشور هم گنجانده شده است و اهدافی مانند این مسائل دارد: حمایت همه‌جانبه فردی، اجتماعی و اقتصادی از زنان سرپرست خانوار، هم‌افزایی بین دستگاه‌ها و یکپارچه‌سازی حمایت‌ها در قالب یک فرآیند منسجم و کامل، جلب بیشترین مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد، تسهیل فرآیند توانمندسازی، اشتغال، تولید و عرضه محصولات و ایجاد امنیت شغلی و پایداری وضعیت مطلوب زنان سرپرست خانوار.

براساس این مطالب، در کشور ما بسیاری از مؤسسات مددکاری اجتماعی با نظارت سازمان بهزیستی مسئولیت ارائه خدمات و برنامه‌های توانمندسازی زنان را به عهده دارند. برنامه‌هایی که از طرف اداره بهزیستی و با همکاری مؤسسات مددکاری اجتماعی برای این افراد در نظر گرفته شده است،

سرپرست خانوار» نوشته‌اند که طبق نتیجه آن، برنامه آموزشی توانمندسازی روان‌شناختی بر کاهش درماندگی آموخته‌شده زنان سرپرست خانوار تأثیر دارد. احمدنیا و قالیباف (۱۳۹۶) با هدف مطالعه تجربیات، چالش‌ها و ظرفیت‌های زنان سرپرست خانوار در شهر تهران، پژوهشی کیفی انجام داده‌اند. مطابق نتایج حاصل‌شده، قرارگرفتن در جایگاه مسئول خانواده، میزان استرس و اضطراب این زنان را در زندگی افزایش داده است؛ اما همچنین، با پذیرش مسئولیت زندگی اعتمادبه‌نفس آنها نیز روندی صعودی پیدا کرده است؛ چنانکه این زنان، به‌تدریج، نگاه مثبت‌تری به خود و توانایی‌هایشان پیدا کرده‌اند. گذشته از آن، براساس یافته‌های این پژوهشگران، اشتغال منقطع، الگوی رایج در میان زنان سرپرست خانوار متعلق به طبقه پایین بوده است و اشتغال دائم یا بیکاری الگوی رایج در زنان سرپرست در طبقه متوسط و بالاست. رفعت‌جاء و ربیعی (۱۳۹۵) تجربه ایفای هم‌زمان نقش شغلی خانوادگی در زنان سرپرست خانوار را با روش کیفی ارزیابی کرده‌اند. براساس نتایج به‌دست‌آمده، این زنان از نظر اختلالات روانی مثل اضطراب، خستگی و افسردگی نسبت به سایر زنان در وضعیت نامطلوبی قرار دارند؛ اما در مقابل، با عنایت به نظریه اعتلای نقش، اشتغال به‌صورت یک نقش جدید، موجب افزایش عزت نفس، استقلال مالی و کسب حمایت اجتماعی گسترده‌تری شده است. همچنین، اشتغال با ایجاد حس مفیدبودن، بخشی از نیازهای روانی زنان سرپرست خانوار را تأمین کرده و گسترش عاملیت، توانمندی و خودباوری این زنان را در پی داشته است. رجبی و همکاران (۱۳۹۵) نیز در مطالعه خود به این نتیجه رسیده‌اند که میان اضطراب اجتماعی و خودباوری زنان سرپرست خانوار تحت حمایت کمیته امداد ارومیه، رابطه منفی معناداری وجود دارد؛ اما بین خودباوری و کارآفرینی این زنان، رابطه مثبت معناداری مشاهده شده است. کریم‌زاده و همکاران (۱۳۹۵) با هدف بررسی موانع مشارکت زنان بلوچ در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی در استان سیستان و بلوچستان، مطالعه‌ای انجام داده‌اند. طبق نتایج این

بیشتر ابعاد اقتصادی زندگی آنان را پوشش می‌دهد و کمتر به ابعاد جسمی، روانی و اجتماعی زنان توجه می‌کند. این برنامه‌ها شامل وام قالی‌بافی، وام خرید خودرو برای کار در آژانس‌های مسافربری، کاریابی در مؤسسات خدماتی برای نگه‌داری از سالمند، کار در مراکز تولیدی، کلاس‌های مهارت‌آموزی مانند چرم‌دوزی، خیاطی، گل‌سازی و مواردی از این قبیل هستند. یکی از وظایف مهم مؤسسات مددکاری اجتماعی، شناسایی زنان سرپرست خانواری است که قدرت توانمندشدن دارند؛ اما در برخی موارد، آنان باوجود داشتن وضعیت اولیه‌ی بازتوانی به دلایل نامعلومی از برنامه‌های توانمندسازی استقبال نمی‌کنند و به مشارکت در آن برنامه‌ها تمایل ندارند. باتوجه به همین موضوع، نویسنده برای پاسخگویی به این سؤال، مقاله حاضر را با هدف مطالعه دلایل و زمینه‌های مشارکت‌نکردن زنان در برنامه‌های توانمندسازی اداره بهزیستی انجام داده است.

بررسی پیشینه

مطابق مرور پژوهش‌های قبلی تعداد کمتری از مطالعات در حوزه توانمندسازی زنان، توانمندسازی زنان سرپرست خانوار را بررسی کرده‌اند. در ایران، بیشتر این مطالعات، عوامل مرتبط با توانمندسازی زنان سرپرست خانوار را مطالعه و سایر آنها جنبه‌های دیگری از زندگی این زنان را بررسی کرده‌اند. در این زمینه، اکبری‌ترکمانی و همکاران (۱۳۹۷) با هدف توانمندسازی زنان سرپرست خانوار تحت پوشش یکی از مراکز بهزیستی شهر اصفهان، پژوهشی انجام داده‌اند. درحقیقت، یازده نفر از زنان سرپرست خانوار، با استفاده از تکنیک گروه متمرکز و مصاحبه‌های نیمه‌ساخت‌یافته سنجیده شده‌اند. نتایج مطالعه نشان می‌دهد فقر اقتصادی، مشکلات جسمی و روانی، ناامنی محیط کار و حمایت‌نکردن اجتماعی اطرافیان، از موانع توانمندسازی این زنان است. کریمی‌وکیل و همکاران (۱۳۹۶) مقاله‌ای با نام «اثربخشی برنامه آموزشی توانمندسازی روان‌شناختی بر درماندگی آموخته‌شده زنان

پژوهش، ساختار فرهنگی و اجتماعی، موانع اقتصادی، موانع قانونی و موانع آموزشی در کم‌بودن مشارکت زنان بلوچ نقش دارند. نوابخش و همکاران (۱۳۹۴) نیز درک بومی از توانمندی اجتماعی و اقتصادی زنان آسیب‌پذیر شهر تهران را با روش ترکیبی بررسی کرده‌اند. براساس نتیجه پژوهش کیفی آنان، اشتغال، متوازن‌سازی درآمد و هزینه، پس‌انداز و کارآفرینی در تداوم بخشی و پایدارسازی توانمندی اقتصادی افراد، نقش تعیین‌کننده و بسزایی دارند. همچنین، زندگی چند خویشاوند در کنار هم، خانواده‌گرایی، سرمایه اجتماعی، همیاری، همبستگی اجتماعی و حمایت از یکدیگر، از جمله عوامل مؤثر در رشد توانمندی این زنان است. مطابق نتایج به‌دست آمده از مطالعه کمی نیز دو عامل آموزش و اشتغال، از جمله مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر توانمندسازی زنان آسیب‌پذیر هستند. ذوقی‌گنجعلی‌خانی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «تأثیر مشکلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر زندگی زنان سرپرست خانوار» به این نتیجه رسیده‌اند که این زنان، با مشکلات و موانع عدیده اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روبه‌رو هستند و باتوجه‌به گستره مشکلات، تسهیلات فراهم‌شده توسط سازمان‌های دولتی قادر نیست نیاز آنان را برآورده سازد. پارسای‌دولق و همکاران (۱۳۹۴) با هدف بررسی عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، با تأکید بر مدیریت مشارکت‌های همگانی به روش اسنادی و کتابخانه‌ای مطالعه‌ای را انجام داده‌اند. آنان با استفاده از نظریه‌های توانمندسازی و رفاه و با تأکید بر نقش مدیریت سرمایه اجتماعی نتیجه گرفته‌اند که با تقویت شاخص‌های تعاون، همکاری، اعتماد و هنجارهای غیررسمی در میان زنان، می‌شود افزایش مشارکت گروهی و توانمندی آنان با سرمایه اجتماعی زیاد را مشاهده کرد. بابایی‌فرد (۱۳۹۳) در پژوهش خود با هدف بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر فشارهای زندگی زنان در شهرهای کاشان و آران و بیدگل، نشان داده است به موازات افزایش رضایت از زندگی، اعتماد اجتماعی و حمایت اجتماعی فشارهای زندگی زنان سرپرست خانوار

کمتر و در مقابل، با افزایش مسئولیت‌پذیری و تعداد افراد تحت سرپرستی، فشارهای زندگی آنها نیز بیشتر می‌شود. کرمانی و همکاران (۱۳۹۱) پژوهشی با موضوع عوامل مؤثر بر توانمندی زنان سرپرست خانوار انجام داده‌اند. براساس یافته‌های آنان، توانمندی اقتصادی (که ناظر بر انگیزه پیشرفت، خودمختاری، مهارت‌های فنی، اشتغال و درآمدزایی است) بر توانمندسازی زنان سرپرست خانوار به‌صورت قوی تأثیر می‌گذارد. در بین متغیرهای زمینه‌ای نیز درخصوص متغیر توانمندی زنان، سن، اثر منفی و مدت سرپرستی اثر مثبت داشته است. همچنین، در مجموع، میزان توانمندی زنان مطلقه نسبت به سایر زنان بیشتر بوده است. مطابق پژوهش قادری و همکاران (۱۳۹۱) با عنوان «میزان توانمندی زنان متأهل و عوامل مرتبط با آن» عواملی چون نابرابری در دسترسی به آموزش، اشتغال و غیرممکن بودن کسب مهارت‌های حرفه‌ای، تبعیض جنسی و تصورات قالبی جنسیتی از جمله موانع توانمندی زنان محسوب می‌شوند. کیمیایی (۱۳۹۰) نیز در پژوهشی با موضوع شیوه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، نتیجه گرفته که اجرای برنامه توانمندسازی سبب شده است زنان سرپرست خانوار در حوزه‌های مختلف روان‌شناختی مانند این موارد، توانمند شود: عزت نفس و خودارزشمندی، خودکارآمدی، کنترل زندگی، قدرت تصمیم‌گیری و حل مسئله و افزایش سازگاری. قلی‌پور و رحیمیان (۱۳۹۰) مقاله‌ای با موضوع «رابطه عوامل اقتصادی، فرهنگی و آموزشی با توانمندسازی زنان سرپرست خانوار» نوشته‌اند. طبق نتایج آنها بین آموزش‌های عمومی، مهارت‌آموزی، درآمدزایی، وام‌های کم‌بهره، کمک‌های غیرنقدی و مالکیت، رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد. گذشته از آن، آنان نشان داده‌اند پرداخت وام، آموزش عمومی، طرح‌های درآمدزایی، کمک‌های غیرنقدی، سهام عدالت و مهارت‌آموزی به ترتیب از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان سرپرست خانوار هستند. کتابی و همکاران (۱۳۸۴) در پژوهش خود با عنوان «پیش‌شرط‌ها و موانع توانمندسازی زنان؛ مطالعه موردی زنان شهر اصفهان» به

طرح‌های حمایت اجتماعی ممکن است دسترسی زنان را به منابع تسهیل کند. مطابق سایر نتایج، درخصوص طرح‌های توانمندسازی اقتصادی زنان، عواملی مانند ظرفیت‌ها، نیازها و تمایلات و همچنین، توسعه مهارت‌های آنان تأثیرگذار است. در نهایت، برنامه‌های توانمندسازی زنان باید با سایر برنامه‌های معیشتی و خدمات اجتماعی آنان هماهنگ باشد. سایگال و ساروات^۵ (2013) در مقاله‌ای با عنوان «توانمندسازی زنان در هند» نشان داده‌اند توانمندسازی زنان، به متغیرهای مختلفی از جمله موقعیت جغرافیایی، وضعیت تحصیلی، پایگاه اجتماعی، فرصت‌های اقتصادی و مشارکت وابسته است. بانرجی و گاش^۶ (2012) نیز مطالعه‌ای را با نام «عواملی که در توانمندسازی مؤثر است؛ مطالعه اعضای خوداشتغالی هند» با هدف عوامل مؤثر بر شاخص‌های مختلف توانمندسازی در میان زنان ۲۶ ساله مبتلا به سل انجام داده‌اند. نتایج کار آنان نشان می‌دهد آموزش به‌طور معناداری بر ابعاد مختلف توانمندسازی تأثیر می‌گذارد و اعضای گروه آموزش دیده نیز، بیشتر به شکل توانمند و کارآموز در جامعه دیده می‌شوند.

چارچوب مفهومی پژوهش

توانمندسازی از جمله مباحثی محسوب می‌شود که در دهه‌های اخیر، در حوزه‌های مختلف اقتصاد، مدیریت، توسعه اجتماعی، سیاست، حقوق، بهداشت و سلامت مطرح و به کار گرفته شده است. در حوزه علوم اجتماعی و انسانی نیز از توانمندسازی برای گسترش و اجرای مددکاری اجتماعی و همچنین، به‌صورت جنبه‌ای از مددکاری اجتماعی انتقادی و ضدتبعیض استقبال شده است؛ برای مثال، به اعتقاد سیمون، توانمندسازی در مددکاری اجتماعی هدف مطلوب و دیرپایی محسوب می‌شود (سیمون، ۱۹۹۵، به نقل از پین، ۱۳۹۱: ۵۴۵).
باتوجه به این مسائل، در مطالعه حاضر تلاش شده است نظریه‌ها و دیدگاه‌های مربوط به توانمندسازی در مددکاری

این نتیجه رسیده‌اند که افزایش تحصیلات و سلامتی، اعطای حق مالکیت قانونی، افزایش توان مالی، رفع تبعیض در بازار کار و حذف موانع سنتی در توانمندسازی زنان مؤثر است. نتایج دیگر این تحقیق نشان می‌دهد باورهای سنتی مانع مهمی بر سر راه گسترش و تقویت توانمندسازی زنان است.

سل و مینوت^۱ (2018) پژوهشی با موضوع «عوامل مؤثر بر توانمندسازی زنان روستایی کشور اوگاندا» انجام داده‌اند که براساس آن، بین توانمندسازی زنان با عواملی چون سن، تحصیلات و نزدیکی به جاده آسفالت برای فروش محصولات، رابطه معناداری وجود دارد؛ اما در این میان، همبستگی سن و تحصیلات با توانمندسازی قوی‌تر بوده است. مطابق مقاله داس و دوتا^۲ (2016) با عنوان «رابطه توانمندسازی مادران با آموزش کودکان در منطقه کریمگنج کشور هند» بین توانمندسازی مادران با مسئله‌ای مانند آموزش فرزندان‌شان و همچنین، با دستاوردهای آموزشی کودکان رابطه معناداری دیده می‌شود. اسماعیل^۳ و همکاران (2016) پژوهشی با هدف مطالعه نقش میل و انگیزه در موفقیت کارآفرینی مادران سرپرست خانوار انجام داده‌اند که طبق نتایج آن، بین ریسک‌پذیری و تحمل ابهام، با میل به کارآفرینی همبستگی زیادی دیده می‌شود. همچنین، میل به کارآفرینی نیز با موفقیت در کارآفرینی ارتباط معناداری دارد. آنها به این نتیجه نیز رسیده‌اند که تحمل ابهام و ریسک‌پذیری مادران باعث می‌شود آنان برای انجام فعالیت‌های کارآفرینانه، تمایل داشته باشند. مقاله دلا کامپوس^۴ (2015) با موضوع «توانمندسازی زنان روستایی از طریق حمایت اجتماعی» به‌وسیله سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد (فائو) در شهر روم ایتالیا منتشر شده است و براساس نتیجه آن، کاهش فقر و حمایت اجتماعی نیز در ارتقاء توانمندسازی اقتصادی زنان و کاهش نابرابری جنسیتی نقش مهمی دارد. همچنین،

¹ Sell & Minot

² Das & Dutta

³ Ismail

⁴ De La O Campos

⁵ Saigal & Sarawat

⁶ Banerjee & Ghosh

اجتماعی با تأکید بر توانمندسازی زنان (و به‌ویژه زنان سرپرست خانوار) مرور و از آنها استفاده شود.

مالوکسیو^۱ (۱۹۸۱) توانمندسازی در مددکاری اجتماعی را با نظریه سیستم‌های بوم‌شناختی مرتبط می‌داند؛ زیرا برای توانمندسازی باید توانایی افراد به‌منظور قدرت تعامل مؤثر با محیط، تقویت شود. به عبارتی دیدگاه توانمندی‌ها انسان‌محور یا ساختارگرا است؛ زیرا بر توانایی خود افراد در تعریف تعاملاتشان با محیط تأکید دارد. در هر حال، توانمندسازی به تفاوت‌ها در قدرت، ستم، محرومیت و طبقه بسیار اهمیت می‌دهد و آنها را جنبه‌هایی از جامعه می‌داند که مانع خودشکوفایی افراد شده‌اند؛ به طوری که لازم است به شیوه‌ای عملی بر این موانع غلبه کنند (مالوکسیو، ۱۹۸۱، به نقل از پین، ۱۳۹۱: ۵۴۶). نظریه‌های توانمندسازی زنان نیز بر مبنای تألیفات فمینیست‌ها و با تکیه بر تجارب کشورهای جهان سوم شکل گرفته‌اند. این نظریه‌ها خواستار قدرت‌دادن به زنان، نه به معنای برتری یک فرد بر فرد دیگر، بلکه به معنای افزایش توان آنها برای اتکاء به خود و گسترش حق انتخاب در زندگی هستند. اصولاً توانمندسازی زنان از دو طریق میسر می‌شود: نخست، حذف عواملی که مانع فعالیت زنان می‌شود و دوم، افزایش توانایی و قابلیت آنان. در این زمینه، از نظر سارا لانگه، یکی از نظریه‌پردازان امور زنان، برای توانمندسازی زنان، باید پنج مرحله را طی کرد که آنها به ترتیب شامل رفاه، دسترسی، آگاهی، مشارکت و کنترل هستند (کتابی و همکاران، ۱۳۸۲: ۱۱).

به اعتقاد گوتیزر و همکاران (۱۳۹۶)، توانمندسازی زنان متضمن آزادسازی نیرو و انرژی زنان است. از نظر آنان، توانمندسازی زنان عبارت است از بیان حقیقت زندگی با صدای خود و کار جمعی برای ایجاد امکان بالقوه برای همه. گوتیزر، یک الگوی سه‌بخشی توانمندسازی زنان را مطرح می‌کند که شامل افزایش آگاهی از خود به شکل یک زن، کاهش شرمساری و خودملامت‌گری و سوم، پذیرش مسئولیت

شخصی برای تغییر خود و جامعه است. به نظر او مجموعه‌ای از ترس‌ها ممکن است فرایند توانمندسازی و رشد آگاهی زنان را متوقف کند و این ترس‌ها این موارد را در بر می‌گیرند: ترس از تجاوز، ترس از دست دادن فرزندان، ترس‌های مذهبی، ترس از شکست و ترس از دست دادن هویت خود؛ بنابراین، آگاهی از ابعاد سیاسی و اجتماعی تجارب و مسائل زنان، شرمساری، خودملامت‌گری و ترس‌های آنان را کاهش می‌دهد. گذشته از آن، پذیرش مسئولیت حمایت از خود و دیگران نیز بخش بسیار مهمی از فرایند توانمندسازی زنان محسوب می‌شود (گوتیزر و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۵-۷۲).

یک زمینه دیگر فعالیت برای توانمندسازی زنان، گسترش گروه‌های خودیاری و ارتقای آنها است. در این فعالیت، مددکاران از گروه‌هایی از افراد با مشکل مشترک، حمایت و آنان را دور یکدیگر جمع می‌کنند تا از یکدیگر پشتیبانی کنند. بیشتر راه‌حل‌های تازه برای مشکلات و نظرها و افکار جدید در رابطه با خدمات لازم و مناسب، از همین گروه‌ها بر می‌خیزد. این گروه‌ها یا خودشان خدمات را به وجود می‌آورند یا مؤسسات را تحت فشار قرار می‌دهند تا فعالیت‌ها و اقداماتشان را تغییر دهند. به نظر جک^۲ (۱۹۹۵) گروه‌های خودیاری باید قدرت به دست آورند؛ زیرا اختیار آنها در خصوص قانون‌گذاری یا مدیریت خدمات توانمندسازی اندک است. توانمندسازی را نباید با قادرسازی اشتباه گرفت؛ زیرا قادرسازی کاری است که مددکاران، در زمان کمک‌کردن به سازمان‌ها و برای گسترش قدرت این نهادها انجام می‌دهند (جک، ۱۹۹۵، به نقل از پین، ۱۳۹۱: ۵۴۴). براساس باور الیور حقوق سیاسی و اجتماعی ناشی از شهروندی باید مبنایی را به وجود آورد تا گروه‌های افراد ناتوان، قدرت کسب کنند. جنبه مهم کارکردن در این زمینه، مشارکتی‌کردن هرچه بیشتر اداره خدمات است؛ به طوری که به مالکیت مشترک خدمات، تناسب و حساسیت فرهنگی منجر شود. جنبش مشتری‌گرایی برای

² Jack

¹ Maluccio

توجه به وضعیت این زنان در نظر گرفته می‌شوند و این موضوع باعث می‌شود زنان مذکور احساس کنند این برنامه‌ها برای آنان مناسب نیست و در نتیجه، برای شرکت در آن برنامه‌ها تمایل نداشته باشند. بی‌میلی زنان در برنامه‌های توانمندسازی ممکن است مربوط به مبحث دیگری به نام درماندگی آموخته‌شده نیز باشد.

درماندگی آموخته‌شده^۲، نوعی حالت روان‌شناختی محسوب می‌شود که زمان ایجاد آن، وقتی است که فردی انتظار دارد پیامدهای زندگی کنترل‌ناپذیر باشند. درحقیقت، درماندگی آموخته‌شده، زمانی روی می‌دهد که افراد انتظار داشته باشند رفتار ارادی آنها بر پیامدهای مدنظر یا اجتناب‌شده آنها تأثیری نداشته باشد. در این وضعیت، فرد انتظار دارد رویدادهای ناگواری اتفاق بیفتند که برای جلوگیری از وقوع آنها کاری نمی‌شود کرد. اگر محیط همچنان کنترل‌ناپذیر بماند، افراد سرانجام یاد می‌گیرند که تمام تلاش‌ها برای کنترل‌کردن بیهوده است. وقتی کسی درخصوص تأثیر ناچیز یا بی‌تأثیر بودن واکنش مخالف، بر موقعیت کنترل‌ناپذیر متقاعد شود، این موضوع بی‌ارادگی و درماندگی را نشان می‌دهد (هالچین و ویتبورن، ۱۳۹۲: ۲۷۴).

به اعتقاد سلینگمن^۳ (1987) وقتی در شخصی درماندگی آموخته‌شده شکل می‌گیرد، راه هرگونه امید و تلاش را سد می‌کند و در ذهن، نتیجه حرکت را به شکست‌های مجدد ختم می‌کند. درماندگی آموخته‌شده، موجب می‌شود افراد برای تغییر زندگی خود تلاش نکنند و به وضعیت حاضر خود اکتفا کنند؛ بنابراین، برای توانمندسازی آنها برای ایفای نقش‌های خود در جامعه، ابتدا باید آنها را از درماندگی آموخته‌شده رها کنید (Ulusoy & Duy, 2013: 1441).

این موضوع، درباره بسیاری از زنان سرپرست خانوار نیز مصداق دارد. در وضعیت درماندگی بسیاری از آنان تصمیم می‌گیرند به مستمری ناچیز سازمان‌های حمایتی بسنده کنند و

توجه به این نکات ایجاد شده است. این جنبش بر ارتقای فرصت‌ها برای مشتریان تأکید دارد تا به این شیوه قادر باشند در زمینه خدمات نامتناسب با نیازهای خود، انتقاد و اعتراض کنند (الیور، ۱۹۶۶، به نقل از پین، ۱۳۹۱: ۵۴۴).

برسفورد و کرافت (1993) معتقدند مشتریان از طریق فعالیت و مبارزه گروهی باید خدمات موجود را تغییر دهند یا آنها را اصلاح کنند. چنین رویکردهایی دقیقاً هم با حمایت از گروه‌های خودیاری و هم با توسعه اجتماعی همراه هستند (برسفورد و کرافت، ۱۹۹۳، به نقل از پین، ۱۳۹۱: ۵۴۴).

طبق گفته کاتز^۱ (1995) در فرایندهای مددکاری اجتماعی مشارکت و توانمندسازی را می‌شود از راه فراهم کردن امکان دسترسی به اطلاعات، شرکت در فرایند تصمیم‌گیری و توجه دقیق به دیدگاه‌های جایگزین ارتقا داد (کاتز، ۱۹۹۵، به نقل از پین، ۱۳۹۱: ۵۴۴).

براساس عقیده کرافت و برسفورد (1992) رویکرد مشارکتی در توانمندسازی خیلی ارزشمند است؛ زیرا به افراد حق می‌دهد و از آنان می‌خواهد در تصمیم‌ها و کارهای مربوط به خودشان دخالت داشته باشند. این امر، به افزایش مسئولیت منجر می‌شود و ضمن کارآمدتر و بسنده‌تر کردن خدمات، کمک می‌کند اهداف مددکاری اجتماعی محقق شود. همچنین، این مسئله کمک می‌کند تبعیض نهادینه‌شده به چالش کشیده شود (Croft & Beresford, 1992: 37).

از دیدگاه شمینگز، رویکرد عملی به فعالیت مشارکتی، شامل ترویج و پرورش تعاون و همکاری، اقدام متقابل، هدایت و حساسیت نسبت به خواست‌ها و نیازهای افراد است. مسئله خودگردانی، مسئولیت فردی و خودشکوفایی زنان سرپرست خانوار، از طریق توانمندسازی روابطی با رویکردهای شناختی و به‌ویژه رویکرد انسان‌محور دارد؛ زیرا این موضوعات، بر فرایند شناخت و تکیه بر توانایی و شایستگی زنان تأکید دارند (پین، ۱۳۹۱: ۵۴۶)؛ درحالی‌که برخی از برنامه‌های توانمندسازی سازمان‌های حمایتی زنان، بدون

² Learned Helplessness

³ Seligman

¹ Katz

مقاله، روند کار، رعایت اصول اخلاقی و ... به افراد نمونه توضیحاتی داده شده است. به‌طور متوسط، مدت زمان هر مصاحبه بین ۷۰-۴۰ دقیقه به طول انجامیده و تجزیه و تحلیل داده‌های به‌دست آمده، با استفاده از روش کدگذاری نظری در ۳ مرحله کدگذاری باز (روند جزئی کردن، مقایسه کردن و مقوله‌بندی داده‌ها)، کدگذاری محوری (مفاهیم و مقوله‌های استخراج شده، در ترکیبی جدید به یکدیگر متصل شدند) و کدگذاری گزینشی انجام شده است.

در این مطالعه، برای اطمینان از صحت و اعتمادپذیری اطلاعات کیفی حاصل شده، از معیارهای اعتبارپذیری، مطمئن بودن، تأییدپذیری و انتقال‌پذیری استفاده شده است. برای این کار، درگیری و تماس مداوم پژوهشگر با مشارکت‌کنندگان و میدان پژوهش، مؤید اعتبارپذیری مقاله و نیز، تأیید مفاهیم و مقوله‌های استخراج شده از متن مصاحبه‌ها به کمک چند تن از مشارکت‌کنندگان (راهبردی کنترل به دست اعضا) نشان‌دهنده تأییدپذیری داده‌ها و نتایج پژوهش بوده است. ضریب اطمینان داده‌ها از طریق نسخه‌نویسی در سریع‌ترین زمان ممکن و ثبت دقیق تمام مراحل پژوهش به دست پژوهشگر مدنظر بوده است. همچنین، در این مطالعه از روش نمونه‌گیری با بیشترین تنوع نیز بهره گرفته شده که هدف از آن، ذکر شواهد گسترده از متن مصاحبه‌ها بوده و این کار، به افزایش انتقال‌پذیری نتایج کمک می‌کرده است. منظور از نمونه‌گیری با بیشترین تنوع، انتخاب زنانی بوده که درباره موضوع دیدگاه‌های متفاوت و همچنین، زمینه‌ها، سوابق و تجارب مختلفی داشته باشند.

یافته‌های پژوهش

برای ارائه تصویری ذهنی از مشارکت‌کنندگان، خلاصه‌ای از مشخصات زمینه‌ای آنها در جدول ۱ ارائه شده است.

عملاً برای بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی خود تلاش نکنند؛ در نتیجه، آنها برای مشارکت در برنامه‌های توانمندسازی نیز انگیزه‌ای ندارند؛ زیرا نسبت به بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی خود ناامیدند.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر مطالعه‌ای کیفی دانسته می‌شود که به روش نظریه زمینه‌ای انجام شده و در آن، از رویکرد برساختی چارمز استفاده شده است. این رویکرد، در مسیر ساخت معنی بر روی ارتباطات بین ذهنی نویسنده و مشارکت‌کننده معطوف است. پژوهشگر احساسات مشارکت‌کنندگان را مطابق تجربه آنان از هر پدیده یا فرایند، می‌سنجد یا تشریح و تحلیل می‌کند (چارمز، ۲۰۱۴، به نقل از حسن پورازغدی و همکاران، ۱۳۹۷: ۶۴). زمینه مدنظر مطالعه، زنان سرپرست خانواری هستند که تا ابتدای سال ۱۳۹۶ (زمان انجام مقاله) در اداره بهزیستی شهر یزد پرونده خدمات حمایتی داشته‌اند. اطلاعات لازم، از طریق انجام ۳۰ مصاحبه نیمه‌ساخت یافته با زنان گردآوری شده و این افراد، با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده‌اند؛ در نتیجه، برای این پژوهش با افرادی مصاحبه شده است که قادر باشند بیشترین اطلاعات متناسب با سؤالات مدنظر را در اختیار بگذارند. بیشتر این افراد از میان زنانی انتخاب شده‌اند که از طریق اداره بهزیستی و کلینیک‌های مددکاری اجتماعی غدیر و هادی (که بیشتر فعالیت‌های آنان در خصوص خدمت‌رسانی به زنان سرپرست خانوار است) معرفی شده‌اند. مهم‌ترین معیار برای انتخاب، زنانی بوده‌اند که از لحاظ توانایی جسمی و روانی توانایی بازتوانی داشته‌اند. در این پژوهش، نمونه‌گیری تا سطح اشباع داده‌ها ادامه یافته است و پس از دستیابی نویسنده به مشابه و تکراری بودن مفاهیم و پاسخ‌ها اشباع نظری اتفاق افتاده است.

فرایند تجزیه و تحلیل، به‌صورت هم‌زمان و مستمر با جمع‌آوری داده‌ها انجام شده و ضبط مصاحبه‌ها با رضایت مشارکت‌کنندگان انجام و قبل از آنها درباره موضوع، هدف

جدول ۱- مشخصات مشارکت‌کنندگان در پژوهش

دامنه سنی	دلیل سرپرست خانوار	میزان تحصیلات	وضعیت اشتغال
کمترین	بیشترین	تجرد	مطلقه
۳	۱۸	۵	بی‌کفایتی همسر
۴۵	۳	۱۶	فوت همسر
۳۰	۴	۵	بی‌سواد و ابتدایی
		۹	دیپلم به بالا
		۱۴	خانواده دار
		۱۶	شاغل

احساس بی‌نیازی، رنجوری، اجبار به خانه‌نشینی، الزام به کار، فراز و نشیب وام، هزینه مسافت و ترس از شکست هستند.

بعد از تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از مصاحبه‌ها ۷ مقوله اصلی در رابطه با دلایل و زمینه‌های مشارکت نکردن زنان در برنامه‌های توانمندسازی استخراج شده است که شامل

جدول ۲- مفاهیم و مقوله‌های استخراج شده

مفاهیم	مقوله
فرصت شغلی محدود، اشتغال، رضایت از شغل فعلی، نداشتن وقت کافی	احساس بی‌نیازی
نداشتن روحیه مناسب، مشکل جسمی، تصمیم‌های اشتباه، بی‌میلی به انجام کارهای زنانه، تحمل نکردن وضعیت	رنجوری
محدودیت اشتغال برای داشتن فرزند، مشکل نگهداری فرزند، مخالفت خانواده با کار بیرون	اجبار به خانه‌نشینی
اشتغال به دلیل اعتیاد همسر، مشاغل متفرقه، رفع کمبودها، موقعیت‌های سخت شغلی، اشتغال برای بیمار بودن همسر، اشتغال در منزل	الزام به کار
نقص در مدارک لازم برای وام، استفاده نامناسب از وام، محدودیت در گرفتن وام، مبلغ زیاد اقساط، وضعیت سخت دریافت وام	فراز و نشیب وام
مسیر نامناسب، دوری مسیر، هزینه‌های طی مسیر	هزینه مسافت
نداشتن پشتکار، ترس از ورشکستگی، نبود سرمایه اولیه	ترس از شکست

تأمین‌کننده تمام هزینه‌های زندگی آنان نبوده است؛ به همین دلیل سعی کرده‌اند خودشان متناسب با علائق و خواسته‌هایشان شغلی پیدا کنند.

به دلیل وضعیت سخت مالی و اقتصادی برخی از زنان فرصت کافی ندارند تا اداره بهزیستی از طریق توانمندسازی برای آنان شغل با درآمد مناسب و مکفی فراهم کند؛ بنابراین، برخی از زنان مدنظر مطالعه، احساس می‌کردند به برنامه‌های توانمندسازی نیازی ندارند و این برنامه‌ها برای کمک کردن به بهبود زندگی فعلی آنان ناکارآمد هستند. برخی دیگر نیز خود تلاش کرده و با کمک اطرافیان شغل مناسبی پیدا کرده‌اند. در این خصوص، یکی از مصاحبه‌شوندگان چنین بیان می‌کند:

«وقتی اوادم بهزیستی، چون اولای طلاقم بود و هم از لحاظ روحی و هم اقتصادی نیاز به کار داشتم، بهشون سپردم برام کار پیدا کنند؛ ولی بعد از مدتی خواهرم تو

احساس بی‌نیازی: وضعیت سخت زندگی و فشار اقتصادی آدمی را به طرف تلاش برای اشتغال سوق می‌دهد. زنان سرپرست خانوار، به دلیل بر دوش کشیدن بار حمایت اقتصادی خانواده، از همان ابتدا تلاش خود را برای کار کردن و کسب درآمد آغاز می‌کنند. به دلیل اینکه بیشتر این افراد تحصیلات دانشگاهی و معمولاً تخصص و مهارتی هم ندارند، هر شغل پیشنهاد شده را می‌پذیرند؛ زیرا کسب درآمد برای آنها اولویت دارد. همچنین، به دلیل فشارهای زندگی و نیازهای مالی برخی از زنان برای اشتغال و کسب درآمد، منتظر کمک‌های سازمان‌های حمایتی چون بهزیستی نمی‌مانند و خود برای اشتغال تلاش می‌کنند و در زمان صحبت با آنها درباره مشاغل پیشنهاد شده اداره بهزیستی روند خدمات اشتغال‌یابی آن اداره را کند ارزیابی می‌کرده‌اند. در مواردی دیگر، مشاغلی که به آنان پیشنهاد می‌شده، از لحاظ اقتصادی

کار مزون عروس بود و چون باردار بود و نمی‌تونست دیگه اونجا رو بچرخونه، دیگه سپرد به من. دیگه منم شروع به کار کردم» (۳۲ساله، دیپلم، مطلقه و شاغل در مزون لباس).

یکی دیگر از زنان سرپرست خانوار در زمینه بی‌نیازی به اشتغال چنین می‌گوید:

«یه باری رفتم بهزیستی؛ دیدم کارای خوبی پیشنهاد نمی‌دهند، دیگه منم خودم رفتم دنبال کار. داداشم دوستش مسئول یه شرکت خدماتی بود که دیگه برا کارای خدماتی توی یه ارگانی انتخاب شدم و با اینکه سختی کارش زیاده، ولی حقوق و بیمه‌اش خوبه. منم دیگه چند ساله همون‌جا می‌رم» (۳۲ساله، سیکل، مطلقه و خدمه مهمان‌سرا).

درواقع، زنان بعد از مراجعه به اداره بهزیستی متوجه می‌شوند به راحتی نمی‌توانند شاغل شوند؛ بنابراین، با کمک اطرافیان خود شغل مناسبی را پیدا و سپس به دلیل شاغل بودن، احساس می‌کنند دیگر به برنامه‌های توانمندسازی آن اداره نیاز ندارند.

رنجوری: گاهی وضعیت اقتصادی زندگی به صورتی

پیش می‌رود که مادر خانواده باید پابه‌پای همسر خود، در بیرون از منزل کار کند. این امر، زمانی که زن و شوهر با درک کامل از یکدیگر و همچنین، از مشکلات زندگی، بار این مسئولیت را به دوش بکشند، عمدتاً قابل تحمل است؛ اما وقتی یکی از آنان، به خصوص مرد یا پدر خانواده، به هر دلیلی از عهده نقش‌های خود برنیايد، مادر خانواده مجبور است به‌جز ایفای نقش مادری و در کنار آن، نقش پدری فشارها و کمبودهای اقتصادی را نیز متحمل شود. این وضعیت، پس از گذشت زمان باعث تحلیل‌رفتن قوای جسمی او می‌شود و گاهی از نظر روانی نیز مادر را به اختلال دچار می‌کند. گذشته از آن، این وضع باعث می‌شود بیشتر این زنان، در همان ابتدای دوران میان‌سالی توانایی جسمی کمی برای اشتغال داشته باشند و به همین دلیل، از عهده کارهای یدی یا مشاغلی چون خیاطی یا قالی‌بافی برنیايند. با گذشت زمان، مشکلات جسمی شدیدتر شده و این زنان ناگزیرند به متخصصان و مراکز درمانی مراجعه کنند که این موضوع، خود

به افزایش هزینه‌های زندگی‌شان منجر می‌شود. همچنین، ضعف روانی ناشی از فشارهای زندگی نیز برای این افراد باعث می‌شود کار در محیط‌های مشننج، مثل بیمارستان یا مراکز نگهداری از معلولان و سالمندان، برایشان قابل تحمل نباشد؛ بر این اساس، بیشتر آنان ترجیح می‌دهند برای گذران زندگی به مستمری و کمک‌های اندک اداره بهزیستی اکتفا کنند.

در این خصوص، یکی از مشارکت‌کنندگان اظهار می‌کند:

«از سال‌های نخست زندگی شوهرم معتاد بود و بیشتر درآمدش، برای خرید موادش صرف می‌شد و برای خونه خرجی نمی‌آورد. اوایل سعی می‌کردیم با همین خرجی کم زندگی کنیم؛ ولی روزبه‌روز بچه‌ها که بزرگ‌تر شدند، مخارجم بیشتر شد. خودم مجبور شدم برم سرکار. می‌رفتم خونه مردم؛ کاراشون رو انجام می‌دادم و کارای این‌جوری می‌کردم؛ تا اینکه الان اصلاً نمی‌تونم از دست و کمرم کار بکشم. دکتر گفته عمل داری. منم گفتم کار نکنم، خرجم کمتر» (۴۵ساله، تحصیلات ابتدایی، مطلقه و بیکار).

همچنین، یکی از زنان سرپرست دیگر درباره مشکل

بینایی خود (که باعث شده بود نتواند خیاطی کند) می‌گوید:

«یکم چشم چپم مشکل داره. چشم چپم وقتی زیاد ازش کار می‌کشم، خودبه‌خود فکر می‌کنید دارم گریه می‌کنم؛ همین‌طور ازش اشک می‌آد؛ برای همین، همین‌جا فعلاً نمی‌رم سرکار تا یه جای خوب پیدا کنم» (۳۴ساله، سیکل، مطلقه و خیاط).

گذشته از آن، به دلیل وضعیت سخت زندگی و فشارهای عاطفی و اجتماعی بیشتر زنان سرپرست، تحمل وضعیت کاری برخی مشاغل برای آنان دشوار است. به گفته بسیاری از این زنان، مشاغل معرفی شده از طرف اداره بهزیستی وضعیت سختی دارند که به هیچ‌وجه با روحیه آنان سازگار نیست. این امر، باعث می‌شود آنان به دلیل رنجوری جسمی و روانی تمایل و توانی برای تصدی آن مشاغل نداشته باشند و برای همین، برخی از زنان ترجیح می‌دهند خود به دنبال کاری مناسب وضعیت جسمی و روانی خودشان بگردند و برای اشتغال، به اداره بهزیستی دل نبندند. یکی از مشارکت‌کنندگان در زمینه نگهداری از سالمند (که یکی از مشاغل معرفی شده از

طرف ادارهٔ بهزیستی به زنان است) چنین می‌گوید:

«چند باری به بهزیستی گفتم برام کار پیدا کنند؛ ولی نگهداری از سالمند تو دستشون داشتند. اینم من دلم هم می‌زنه [حالم بد می‌شه] خودم مشکلمه. خیلی سخته بخوام این کار رو بکنم؛ کاملاً عصبی می‌شم. الان به اندازهٔ کافی قرص اعصاب مصرف می‌کنم؛ دیگه اون موقع بدتر می‌شم» (۳۸ساله، دیپلم، بیوه و بیکار).

بسیاری از زنان، به دلیل مشکلات و محدودیت‌های اقتصادی از سال‌های نخست زندگی به فعالیت‌های درآمدزا مشغول بوده‌اند و به علت کم‌بودن میزان تحصیلات، مشاغل پیشنهادشده به آنان، بیشتر جزء مشاغل یدی و سخت بوده است. طبیعی است چنین مشاغلی در مدت زمان کوتاهی به رنجوری جسمی و روانی آنان منجر می‌شود؛ در نتیجه، به دلیل متناسب‌نبودن مشاغل پیشنهادشده با وضعیت جسمی و روانی زنان، آنان برای مشارکت در برنامه‌های توانمندسازی تمایلی ندارند.

اجبار به خانه‌نشینی: گاهی باوجود وضعیت سخت زندگی و فشارهای مالی و اقتصادی اشتغال زنان فرزنددار در خارج از منزل بسیار دشوار است. برای این دسته از زنان سرپرست، مراقبت و تربیت فرزندان اهمیت بسزایی دارد و به همین دلیل، به‌راحتی امکان اشتغال در خارج از منزل را ندارند؛ بر این اساس، زمانی که با آنان درخصوص مشارکت‌نکردن در برخی از برنامه‌ها و کلاس‌های توانمندسازی یا حتی مشاغل پیشنهادی مصاحبه می‌شد، وجود فرزندان و انجام امور منزل را یکی از موانع اصلی مشارکت‌نکردن خود در برنامه‌های توانمندسازی می‌دانستند و خواهان برنامه‌های توانمندسازی یا مشاغلی بودند که در منزل و باوجود فرزندان، آنها را انجام دهند. این زنان، برای سپردن فرزند خود به مهد کودک، توانایی مالی کافی ندارند و همچنین، تمایلی نیز برای نگهداری فرزندان در نزد نزدیکان ندارند؛ به همین دلیل، بیشتر مشاغل خانگی را ترجیح می‌دهند.

یکی از مشارکت‌کنندگان به دلیل داشتن کودکی با ضریب

هوشی کم و نگهداری از او اشتغال در منزل را ترجیح می‌دهد

تا به فرزند خود رسیدگی کند. او در این باره بیان می‌کند:

«دخترم معلول جسمی حرکتی ۹۰ درصده. وضعیتش طوری یه که کسی نمی‌تونه بهش هیچی بده؛ هیشکی جز خودم؛ یعنی اگه دو روزم تو خونه باشه، خدایی هیشکی نمی‌تونه بهش چیزی بده، جز خودم. از دست خودم، به هزار مکافات غذا می‌خوره؛ طوری که بخوابونمش و با یه مکافاتی بهش یه چیز آبکی بدم بخوره» (۳۲ساله، تحصیلات ابتدایی، معلولیت شوهر و بیکار).

گاهی مشکلات و وضعیت سخت زندگی روی فرزندان نیز تأثیر می‌گذارد. به دنبال این وضع بسیاری از فرزندان، بدخلقی می‌کنند و رفتاری پرخاشگرانه دارند که این مسئله باعث می‌شود این زنان، بیکاری یا اشتغال در منزل را به سایر موارد ترجیح دهند. در این زمینه، یکی از مصاحبه‌شوندگان این‌طور می‌گوید:

«پسر دومم خیلی اذیت می‌کنه. باباش رو دیده تو زندان و وضعیت این مدت روش تأثیر گذاشته و عصبیش کرده. بهونه می‌گیره؛ خواهرش رو می‌زنه یا اون یکی داداشش رو می‌زنه و خیلی اذیت می‌کنه؛ برا همین، مجبورم تو خونه کنارشون باشم که ازش غافل نشم بره اونا رو بزنه یا جیغ بزنه یا خودش رو بزنه» (۳۰ساله، سیکل و بیکار).

باتوجه‌به این مطالب، از نگاه زنان سرپرست، انجام وظایف خانه‌داری و مراقبت و تربیت فرزندان، ازجمله موانع و چالش‌های مهم مشارکت‌نکردن آنان در فرایند توانمندسازی است. این زنان، به دلیل نگرانی برای وضعیت فرزندان خود، ترجیح می‌دهند مراقبت از فرزندان را در اولویت قرار دهند.

الزام به کار: در برخی موارد، فشارهای مالی و اقتصادی، زنان را به پذیرش هر شغلی مجبور می‌کند؛ بدون اینکه به وضعیت آن شغل، علاقه و توانایی خود توجه کنند. برای آنان، وضعیت سخت کار، بی‌خوابی، خستگی و محیط مردانه یا زنانه شغل، چندان اهمیت ندارد و هدف آنان صرفاً تأمین معاش خانواده و کسب درآمد است. این مقوله، وضعیت سخت زندگی زنان سرپرست را نشان می‌دهد که به دلیل فشار اقتصادی مجبور به اشتغال در هر شغلی می‌شوند، بدون اینکه

درباره وضع آن شغل تأملی داشته باشند. در موارد دیگر، این زنان برای افزایش درآمد خود، مجبور به اشتغال در چند شغل می‌شوند. تمام این مسائل، باعث می‌شود فرد نه توانی برای حضور در برنامه‌های توانمندسازی اداره بهزیستی داشته باشد و نه فرصتی که بخواهد در آن برنامه‌ها شرکت کند. در این خصوص، یکی از مصاحبه‌شوندگان در زمینه اشتغال برای کمک به همسر برای ترک اعتیاد و نیز رفع کمبودهای زندگی به خصوص فرزندان خود، چنین بیان می‌کند:

«اون موقع‌ها مجبور بودم پنج جا کار کنم. از صبح تا ظهر پیش دبستانی بودم. مدیر مدرسه بودم. عصرها هم ساعتی کار می‌کردم؛ چون شوهرم کار نمی‌کرد. مربی قرآن بودم. برای سازمان تبلیغات و سپاه و فرمانداری کلاس می‌داشتم. منم اونجا فرمانده سپاه بودم. در کل فعالیتیم زیاد بود. برای خانوادم که کمبود نداشته باشند، می‌رفتم سرکار» (۳۹ساله، فوق‌دیپلم و چندشغله).

همچنین، یکی از خانم‌های دیگر سرپرست، درباره

محیط و وضعیت اشتغال خود چنین می‌گوید:

«زمانی تو به شرکتی کار می‌کردم. صاحب شرکت، مغازه سوپری زد و به من گفت یکی دو روز بیا و ایسا دم مغازه تا یکی رو پیدا کنم. بعد دید خیلی امین هستم براش. دخلش به میلیون، دو میلیون بود. من هرچی فروش داشتم، براش می‌نوشتم؛ بعد فروشش خوب شد و دیگه نداشت من از اونجا بیام. وضعیتش برام سخت بود. از صبح تا ساعت ۳ بعدازظهر به جای شرکت، سوپری بودم. بعضی وقتا به آشنا که می‌دیدم، خیلی برام سخت بود» (۳۵ساله، دیپلم، مطلقه و فروشنده).

با عنایت به این مطالب، زندگی و بی‌کفایتی یا ناتوانی همسر در تأمین معاش، باعث می‌شود مادر خانواده به اشتغال روی آورد تا بتواند نیازهای اولیه زندگی را تأمین کند و به کمک اطرافیان برای گذران زندگی نیاز نداشته باشد. این وضع موجب شده است فرد بدون توجه به میزان تحصیلات، وضعیت شغلی و توانایی جسمی برای حفظ آبرو و تأمین نیازهای خود، به اشتغال مداوم روی آورد.

فراز و نشیب وام: امروزه، یکی از راه‌حل‌های افراد برای اشتغال و کاهش مشکلات اقتصادی خود، راهکار استفاده از

وام‌های بانکی است؛ به‌ویژه افرادی که برایشان اشتغال و زندگی مستقل، بدون دریافت حمایت‌های مالی از جانب خانواده و دیگر افراد، مهم باشد. یکی از برنامه‌های اداره بهزیستی برای بازتوانی، ایجاد اشتغال و کارآفرینی این زنان، وام‌هایی است که با عناوین و مقادیرهای متفاوت به افراد پیشنهاد می‌شود. یکی از انواع وام‌های مناسب‌تر برای زنان سرپرست خانوار، وام قالی‌بافی است؛ اما دریافت این وام، مراحل متعددی دارد و تدارک مدارک لازم آن، برای زنان دشوار و غیرممکن است؛ به‌طوری‌که بسیاری از آنان، در این مرحله به دلیل نداشتن ضامن کارمند و ارائه‌نکردن مدارک لازم به بانک طرف قرارداد، قادر نیستند از این فرصت استفاده کنند. آن گروه اقلیتی از زنان هم که موفق به ارائه مدارک و تکمیل پرونده دریافت وام می‌شوند، به دلیل طولانی بودن زمان دریافت وام، دلسرد می‌شوند و برای همین، ممکن است مسیر دیگری را برای اشتغال دنبال کنند. گذشته از آن، مسئله بازپرداخت این وام‌ها و توازن‌نداشتن مبلغ اقساط با میزان مستمری و درآمد زنان نیز موضوعی است که در بی‌میلی آنان به دریافت وام و مشارکت‌نکردن در برنامه‌های توانمندسازی تأثیرگذار بوده است.

در خصوص مدارک لازم برای وام و مشکلاتی که زنان در این زمینه با آن مواجه‌اند، یکی از مشارکت‌کنندگان چنین اظهار می‌کند:

«شرایط وام دادنشون خیلی سخته. هم فیش حقوقی می‌خواستن، هم دسته چک. دیگه کم آدمی بود این دوتا رو باهم داشته باشه. آخرشم نتونستم این دوتا رو باهم جور کنم. درنهایت، دیدم تلاش بی‌فایده‌ست، دیگه قید وام گرفتن رو زدم» (۴۳ساله، ابتدایی، ازکارافتادگی شوهر و قالی‌باف).

یکی از مشارکت‌کنندگان دیگر نیز درباره نیاز به وام این

چنین می‌گوید:

«خونه پدر شوهرم خیلی سخته زندگی کنم. خواهر شوهرم و پسرشم با ما زندگی می‌کنن که این محرم و نامحرمیش برام سخته؛ برا همین می‌خواستم خونه رهن کنم و جدا بشم. درخواست وام دادم؛ ولی وقتی از

مسیر طولانی خانه تا محل کار، خستگی جسمی و روانی زنان را در پی دارد و این مسئله، در منزل به کاهش توانایی و حوصله آنان برای برخورد و رفتار مناسب با فرزندان منجر می‌شود؛ به همین دلیل، بیشتر زنان در صورت پیشنهاد مشاغلی با مسیرهای طولانی به پذیرش این مشاغل تمایل ندارند.

ترس از شکست: هر آدمی در زندگی اهدافی دارد و برای رسیدن به آنها برنامه‌ریزی و تلاش می‌کند و در نهایت، منتظر نتیجه و پیامد تلاش خود است؛ اما تمامی این تلاش‌ها نتیجه یکسان و موفقیت‌آمیزی ندارد و گاهی به دلیل تلاش ناکافی یا برنامه‌ریزی غلط، ممکن است افراد در رسیدن به اهدافشان شکست بخورند. این وضعیت به بی‌انگیزگی، دلهره و اضطراب افراد می‌انجامد و در بیشتر زنان سرپرست خانوار نیز مشاهده می‌شود. اصلی‌ترین فعالیتی که این افراد با آن درگیر می‌شوند، فعالیت اقتصادی برای تأمین هزینه‌های زندگی است. بسیاری از آنان تلاش می‌کنند با تأمین اندک سرمایه‌ای از طریق وام یا قرض گرفتن، شغلی برای خود دست و پا و با امید به موفقیت، کار را شروع کنند. در این مواقع، برخی از زنان به دلیل در نظر نگرفتن همه جوانب اشتغال و نداشتن تجربه و مهارت کافی در آن شغل با شکست مواجه می‌شوند. در چنین وضعیتی مشکل اقتصادی آنان حل نمی‌شود و گاهی مشکلات روحی و روانی و احساس سرخوردگی نیز در این زنان به وجود می‌آید. چنین تجربه تلخی باعث می‌شود زنان به دلیل ترس از شکست مجدد، از هرگونه فعالیت دیگر برای توانمندسازی خویش امتناع کنند. یکی از مشارکت‌کنندگان در زمینه تجربه ورشکستگی، این طور اقرار می‌کند:

«یه باری با یه سرمایه کمی که داشتم، شروع به کار کردم؛ ولی کارم نگرفت و همون اندک سرمایه رو هم از دست دادم که این، باعث شده واقعاً بترسم از این کار و دیگه دنبال کارایی که سرمایه بخواد و توش ریسک باشه نرم. حتی صاحب‌خونه‌مونم می‌گه مغازه بردار، کمکت می‌کنم یه کاری راه بندازی؛ ولی خیلی می‌ترسم. اصلاً حاضر نیسم این کار رو بکنم» (۳۵ساله، دیپلم، مطلقه و بیکار).

بازپرداختش برام گفتند، دیدم اصلاً نمی‌تونم قسطش رو بدم و تازه یه مشکلی به مشکلات قبلم اضافه می‌شه؛ برا همین دیگه بی‌خیالش شدم» (۳۸ساله، سیکل، بیوه و شاغل).

باوجود مشکلات اقتصادی دریافت وام بانکی شاید شیوه مناسبی برای ایجاد اشتغال و تأمین مخارج زندگی باشد؛ اما زنان سرپرست، یا شرایط دریافت وام برایشان به‌راحتی فراهم نمی‌شود یا در صورت دریافت آن، برای بازپرداخت آن توانایی مالی ندارند؛ به همین دلیل، ترجیح می‌دهند از مبالغ وام به‌صورت ایزاری برای توانمندشدن چشم‌پوشی کنند.

هزینه مسافت: یکی از عواملی که افراد در انتخاب شغل به آن توجه می‌کنند، مسافت و شیوه تردد افراد از مسیر خانه تا محل کار است. این موضوع برای زنان سرپرست خانوار که تمام مسئولیت‌های زندگی و سرپرستی فرزندان خود را برعهده دارند، بیشتر اهمیت دارد؛ بر این اساس، مسیرهای طولانی و نامناسب ممکن است مانعی برای اشتغال و مشارکت زنان در برنامه‌های توانمندسازی اقتصادی محسوب شود. یکی از مشارکت‌کنندگان درخصوص مسیر طولانی شغل پیشنهادشده اداره بهزیستی به خود، این‌طور بیان می‌کند:

«یه کاری برام پیدا کردند. فاصلش از خونمون زیاد بود. باید سه، چهار تا اتوبوس عوض می‌کردم تا برسم که خیلی برام پرهزینه بود و صرفم نمی‌کرد. تقریباً حقوقشم اون قدری نبود که بشه با تاکسی رفت یا ارزش داشته باشه. اینا باعث شد که منم قبول نکنم که برم» (۳۵ساله، دیپلم، بیماری شوهر و بیکار).

درباره مسیر طولانی و تحلیل رفتن قوای جسمی مشارکت‌کننده دیگری چنین می‌گوید:

«این کاری که بهزیستی برام پیدا کرده بود، این‌قدر مسیرش طولانی بود که حدود یک ساعت و نیم تو راه بودم. صبح زود باید از خونه می‌زدم بیرون. اگه هم دیرتر می‌رفتم، دیگه باید با تاکسی می‌رفتم که بتونم سر موقع برسم. برا ظهرها که می‌اومدم خونه، دیگه هیچ توانایی نداشتم. خیلی حالم بد بود. حوصله بچه‌هام نداشتم. همش باهاشون دعوا می‌کردم؛ برا همین تصمیم گرفتم که دیگه نرم» (۴۵ساله، ابتدایی، بیوه و دست‌فروش).

(که به دلیل اشتغال فرد در زمان قبل از ارائه برنامه‌های توانمندسازی است)، رنجوری (که ناشی از نداشتن روحیه مناسب، مشکلات جسمی، بی‌علاقگی، تحمل نکردن وضعیت و اشتغال طولانی مدت در مشاغل سخت است)، اجبار به خانه‌نشینی (به دلیل داشتن فرزندان با سن کم یا وضعیت خاص)، الزام به کار (پذیرش هرشغلی به دلیل وضعیت سخت اقتصادی خانواده)، ترس از شکست (به دلیل تجربه‌های ناموفق قبلی)، فراز و نشیب وام (به دلیل شرایط سختی که بانک‌ها برای وام‌گیرندگان تعیین می‌کنند یا اقساط زیادی که ملزم به پرداخت آن هستند) و هزینه مسافت (به دلیل مشکلات اقتصادی فرد مجبور به انتخاب شغل در هر نقطه از شهر است که بعد از مدتی برای طولانی‌بودن مسیر خانه تا محل کار، به انصراف از شغل و بی‌میلی مجدد وی به اشتغال منجر می‌شود).

درباره تبیین دلایل شرکت نکردن زنان در برنامه‌های توانمندسازی می‌شود به بحث مسئولیت‌های همه‌جانبه آنان اشاره کرد. این وضعیت، زمانی شدت می‌یابد که فرد به جز نقش سرپرستی باید نقش مادری را نیز ایفا کند. وقتی به دلیل جدایی یا فوت همسر، زنان سرپرست خانواده می‌شوند، تمام مسئولیت‌های اقتصادی، اجتماعی و عاطفی زندگی به آنها واگذار می‌شود و باید با برنامه‌ریزی به تمام آنها رسیدگی کنند؛ برای همین، در رأس تمامی این مسئولیت‌ها تأمین هزینه‌های اقتصادی و کسب درآمد، برای آنان بیشتر اهمیت دارد. بیشتر این زنان، به دلیل ازدواج در سن کم و نداشتن تحصیلات دانشگاهی بعد از ازدواج معمولاً شاغل نیستند و مهارت شغلی ندارند؛ زیرا مسئولیت اشتغال به عهده همسر آنها بوده است. وقتی آنها به دلایلی سرپرست خانوار می‌شوند، باید این وظیفه را خود بر عهده بگیرند؛ به همین دلیل، بیشتر مشاغلی به آنها پیشنهاد و واگذار می‌شود که با میزان درآمد کم، ساعات کاری زیاد و توانایی جسمی زیادی می‌طلبند و این وضعیت کاری به‌مرور به ناتوانی و ضعف جسمی زنان منجر می‌شود. به عبارتی سختی کار و وضعیت

همچنین، درخصوص شکست در کار و روی آوردن به کارهایی با میزان حقوق اندک و بدون ریسک، مشارکت‌کننده دیگری چنین می‌گوید:

«به بار یه مغازه سوپری زدم؛ اولش خوب بود؛ ولی بعد چند مدتی نمی‌دونم برا نسیه بود یا اینکه پشتوانه مالی قوی نداشتم، ورشکست کردم. از اون روز به خودم گفتم تو برا این کارا ساخته نشدی، همون حقوق کم و کارای جزئی برای تو بهتره. این باعث شده که به‌صورت پاره‌وقت می‌رم شیرخوارگاه بهزیستی به‌جای کسایی که مرخصی می‌رند و یه جوری خرج زندگیم رو در میارم» (۴۰ساله، ابتدایی، بیوه و شاغل).

شکست خوردن این زنان موجب می‌شود ترس از توانمندشدن در این افراد ایجاد شود و به دنبال آن، احساس درماندگی کنند؛ به‌طوری‌که ترجیح می‌دهند در برنامه‌های توانمندسازی مشارکت نداشته باشند. در پایان، ناامیدی و ترس از شکست مجدد، باعث می‌شود فرد به همان مستمری اندک ماهیانه اداره بهزیستی بسنده کند.

نتیجه

در این مقاله، به‌طورکلی بر مبنای تحلیل اطلاعات و مرور تجارب مشارکت‌کنندگان از برنامه‌های توانمندسازی، دلسردی از وضعیت موجود، به‌صورت پدیده مرکزی تعیین شده است. به عبارتی زنان سرپرست خانوار، به دلیل فشارهای زندگی و درماندگی آموخته‌شده، در وضعیتی قرار داشتند که در مجموع، از وضعیت موجود دلسرد شده‌اند و چندان به برنامه‌های توانمندسازی اداره بهزیستی و درنهایت، بهترشدن وضع زندگی امید نداشته‌اند.

وقتی با زنان سرپرست، درخصوص مشارکت نکردن در برنامه‌های توانمندسازی پیشنهادشده از طرف اداره بهزیستی و ارزیابی کم و کیف آنها مصاحبه کردیم، دلایل متعددی را برای حضورنداشتن خود در این برنامه‌ها بیان کردند. در مجموع، دلایل دلسردکننده زنان از وضع موجود برای شرکت نکردن در این جلسات، عبارت‌اند از: احساس بی‌نیازی

شرکت در برنامه‌های توانمندسازی نیازی ندارند. ممکن است این مسئله دلیل دیگری نیز داشته باشد؛ چنانکه پژوهش رفعت‌جاء و ربیعی (۱۳۹۵: ۱۴۳) چنین تفسیری را بر می‌تابد. از نظر آنها اشتغال با ایجاد حس مفید بودن، بخشی از نیازهای اقتصادی و روانی زنان سرپرست را تأمین می‌کند و به گسترش عاملیت، توانمندی و خودباوری آنان منجر می‌شود؛ چنانکه این زنان، به تدریج با پیدایش نگاه مثبت‌تری به خود و توانایی‌هایشان احساس می‌کنند به برنامه‌های توانمندسازی نیازی ندارند (احمدنیا و قالیباف، ۱۳۹۶: ۱۰۴). در این خصوص، نوابخش و همکاران (۱۳۹۴: ۲) نشان داده‌اند دو عامل آموزش و اشتغال، از جمله مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر توانمندسازی زنان هستند. همچنین، به باور قادری و همکاران (۱۳۹۱) اشتغال و در دسترس نبودن مهارت‌های حرفه‌ای هم از جمله موانع توانمندسازی زنان محسوب می‌شوند. گذشته از آن، اجبار به اشتغال و بی‌توجهی به علائق شغلی موجب می‌شود این زنان نسبت به محیط کار یا وضعیت آن کمتر رضایت داشته باشند. چنین وضعیتی (الزام به کار) ناشی از فقر و مشکلات اقتصادی خانواده است و بر دلسردی زنان از وضع و مشارکت کمتر آنان در برنامه‌های توانمندسازی تأثیر می‌گذارد. از نظر برخی زنان، به دلیل وجود ساختارهای اجتماعی و فرهنگی، محیط و شرایط کاری اهمیت ویژه‌ای دارند و همین امر، موجب شده است آنان به راحتی برای فعالیت در هر شغلی، اقدام نکنند. در این زمینه، طبق نتایج مطالعه کریم‌زاده و همکاران (۱۳۹۵: ۷۳) ساختار فرهنگی و موانع اقتصادی در کم‌بودن مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی نقش دارد. به جز آن، براساس پژوهش کتابی و همکاران (۱۳۸۴) نیز باورهای سنتی مانع مهمی بر سر راه گسترش و تقویت توانمندسازی زنان هستند.

همچنین، طبق نظریه در ماندگی آموخته‌شده نیز دلسردی زنان سرپرست خانوار، مسئله‌ای تأمل‌برانگیز است. در این نظریه، افراد تصور می‌کنند هرکاری که انجام دهند، در آن موفقیت نمی‌شوند. براساس نظر سلیگمن (۱۹۷۶) تجربیات

غیراستاندارد محیط شغلی به تدریج، تحلیل قوای جسمی و روانی زنان را به همراه دارد که به دلسردی از وضعیت موجود و شرکت‌نکردن آنها در برنامه‌های توانمندسازی می‌انجامد. همچنین، برخی از این زنان به دلیل داشتن فرزندان خردسال، توانایی حضور مستمر در برنامه‌های خارج از منزل را ندارند و با مشکل نگهداری فرزند یا فرزندان خود مواجه می‌شوند؛ براین اساس، به مشاغل چون خیاطی و قالی‌بافی (که قادرند آنها را در منزل انجام دهند) بیشتر تمایل نشان می‌دهند. این نتایج، با یافته‌های اکبری ترکمانی و همکاران (۱۳۹۷: ۷) مطابقت دارد. مطابق مطالعه آنان فقر اقتصادی، مشکلات جسمی و روانی، ناامنی محیط کار و حمایت‌نکردن اجتماعی اطرافیان، از جمله موانع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار هستند.

گذشته از آن، آن دسته از زنان هم که برای شرکت در برنامه‌های توانمندسازی تمایل دارند، در هنگام مواجهه با فرایند تقریباً دشوار توانمندسازی انگیزه خود را از دست می‌دهند؛ برای مثال، پس از معرفی شدن به بانک و رویارویی با شرایط سخت دریافت وام یا اقساط سنگین نامتناسب با درآمد یا مستمری خود، از وضعیت موجود و مشارکت در برنامه‌های توانمندسازی دلسرد می‌شوند. نتایج مشابه این یافته، از پژوهش قلی‌پور و رحیمیان (۱۳۹۰) گزارش شده است. آنان در مطالعه خود نشان داده‌اند وام‌های کم‌بهره، سهام عدالت و کمک‌های غیرنقدی با توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، رابطه علی ندارد. از نظر این پژوهشگران، شرایط پرداخت وام، شرایطی است که بیشتر این خانواده‌ها قادر به تأمین آن نیستند.

برخی دیگر از این زنان، پس از شروع تجربه سرپرستی خانوار، از همان ابتدا تلاش خود را برای کارکردن و کسب درآمد آغاز می‌کنند و هر شغل پیشنهادشده را می‌پذیرند؛ زیرا کسب درآمد برای آنها اولویت دارد. آنها به کمک‌های سازمان‌های حمایتی چون بهزیستی چشم ندارند و خود برای اشتغال تلاش می‌کنند؛ بنابراین، بیشتر آنان احساس می‌کنند به

اعمال کنترل و درک درست از محیط اجتماعی و سیاسی را در بر می‌گیرد و تمام اینها بر توانایی شناسایی قدرت، منابع، ارتباط با موضوع‌های مهم زندگی و عوامل تأثیرگذار بر تصمیم‌گیری تأثیر می‌گذارند (Zimmerman, 2000: 46-48). در بسیاری از زنان سرپرست، خودکارآمدی ایجاد شده به صورتی است که فرد نسبت به توانایی خود، آگاه نمی‌شود و براساس آن تلاش نمی‌کند. شاید فقدان خودکارآمدی ناشی از آن است که این زنان، در زمان عهده داری مسئولیت‌های زیادی و مواجهه با مشکلات زیاد، به کسب درآمد به شکل راه‌حلی برای رفع مشکلات توجه می‌کنند و برای فکر کردن درباره‌ی علایق و توانایی‌های خود هیچ فرصتی ندارند.

مطابق نتایج این مطالعه، به نظر می‌رسد سیاست‌گذاری برای طرح‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، نیازمند در نظر گرفتن وضعیت جسمی، روانی و خانوادگی آنها است. همچنین، به سنجش میزان توانمندی آنان و آموزش زنان برای حضور و شرکت در برنامه‌ها نیز باید توجه کرد. این سنجش و آموزش، با توجه به میزان مشارکت اقتصادی و اجتماعی آنان در جامعه، ممکن است به اتخاذ برنامه‌های توانمندساز موفق منجر شود؛ بنابراین، پیشنهاد می‌شود در برنامه‌های توانمندسازی وضعیت جسمی، روانی (مثل میزان علاقه، انگیزه و استعداد، ریسک‌پذیری و ترس از شکست، امید و خودباوری) و خانوادگی (مثل وجود فرزندان خردسال، میزان حمایت و همراهی خانواده و وقت فراغت) زنان سرپرست در نظر گرفته شود. گذشته از آن، برای موفقیت زنان، برحسب نیازها، وضع جسمی و روانی آنها و نوع برنامه‌های توانمندسازی آموزش‌های مداوم و مناسبی در برنامه‌ها ارائه شود؛ زیرا در زمینه توانمندسازی زنان، آموزش و یادگیری مداوم یکی از راهکارهای مفید و بسیار مؤثر است.

در ادامه، با در نظر گرفتن مشکلات این زنان درخصوص دریافت وام بانکی پیشنهاد می‌شود مؤسسات حمایتی زنان (سازمان بهزیستی و کمیته امداد) فرایند دریافت تسهیلات بانکی و حمایت‌های مالی را ساده‌تر کنند و متناسب با

افراد درخصوص وقایع کنترل‌ناپذیر، ممکن است نقایص عاطفی (غمگینی، اضطراب و خصومت) و عزت نفس کم را به دنبال داشته باشد. این مفهوم، به‌طور کلی به معنای درک کنترل‌ناپذیر بودن رویدادهاست و منفی‌ترین حالت درک از خود را نشان می‌دهد. به‌طور معمول، این واژه زمانی استفاده می‌شود که احساس کنترل فرد با تهدید مواجه شود. این احساس فقدان کنترل، به کاهش انگیزش و بی‌میلی پایدار فعالیت فرد منجر می‌شود (سلیگمن، ۱۹۷۶، به نقل از قاندری و همکاران، ۱۳۹۵:۳۶). شکل‌گیری این دیدگاه در زنان سرپرست خانوار، ضمن ایجاد بی‌انگیزگی، بی‌میلی و دلسردی از وضعیت موجود، باعث می‌شود آنان خود را به دست اتفاقات و وضع پیش‌آمده بسپارند. همچنین، در برخی از زنان سرپرست نیز درماندگی آموخته‌شده به دلیل مشکلات متعدد و تلاش‌های بی‌وقفه اما بی‌نتیجه، بوده است؛ به همین دلیل، این زنان با گذشت زمان، برنامه‌های توانمندسازی مدنظر را همانند تلاش‌های ناموفق قبلی خود تصور می‌کنند و به نوعی رنجوری، بی‌انگیزگی و دلسردی برای شرکت در برنامه‌ها دچار می‌شوند. در تأیید این مباحث، اسماعیل و همکاران (2016) به این نتیجه دست یافته‌اند که تحمل ابهام و ریسک‌پذیری مادران، باعث می‌شود آنان برای انجام فعالیت‌های کارآفرینانه، تمایل داشته باشند؛ به این ترتیب، می‌شود گفت ریسک‌پذیر نبودن و شکست‌های قبلی زنان سرپرست، زمینه را برای شرکت نکردن آنان در برنامه‌های توانمندسازی فراهم می‌کند.

در نظریه توانمندسازی زیمرمن نیز می‌شود وضعیت احتمالی ایجادکننده دلسردی و مشارکت نکردن زنان سرپرست را سنجید. یکی از جوهی که در این نظریه به آن توجه شده، بحث کارآمدی افراد در توانمندشدن است. خودکارآمدی ممکن است برای تعیین میزان تلاش برای رسیدن به اهداف و مدت زمان مواجهه با سختی کاربرد داشته باشد و یکی از جنبه‌های آن، مربوط به توانمندی شناختی است. توانمندسازی شناختی باورهایی درخصوص صلاحیت فرد، تلاش برای

اندیشه و لیعصر، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان اردبیل، ص ۷۵۱۱-۷۵۲۵.

پین، م. (۱۳۹۱). *نظریه نوین مددکاری اجتماعی*، ترجمه: طلعت الهیاری و اکبر بخشی‌نیا، تهران: نشر دانژه.

حسن‌پورازغدی، ب.؛ سیمبر، م.؛ ودادهیر، ا.؛ آذین، ع. و امیری‌فراهانی، ل. (۱۳۹۷). «تحلیل برساخت‌گرایانه فرایند مواجهه با نابرابری در زنان ناباور ایرانی»، *نشریه پرستاری ایران*، ش ۱۱۳، ص ۷۳-۶۲.

ذوقی‌گنجعلی‌خانی، ز. (۱۳۹۴). «تأثیر مشکلات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی بر زندگی زنان سرپرست خانوار»، *سومین کنفرانس ملی جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی*، تهران: مؤسسه اطلاع‌رسانی نارکیش، ص ۲۱-۱.

رجبی، م.؛ حسنی، م. و تیما، پ. (۱۳۹۵). «اضطراب اجتماعی، خودباوری و کارآفرینی زنان سرپرست خانوار تحت حمایت کمیته امداد امام خمینی (ره)»، *فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده*، ش ۳۳، ص ۸۸-۶۵.

رفعت‌جاه، م. و ربیعی، م. (۱۳۹۵). «مطالعه تجربه ایفای هم‌زمان نقش شغلی خانوادگی در زنان سرپرست خانوار، با تأکید بر زنان دست‌فروش مترو»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ش ۶۲، ص ۱۸۶-۱۴۳.

عباس‌زاده، م.؛ بوداقتی، ع. و اقدسی‌علمداری، ف. (۱۳۹۳). «توانمندسازی زنان سرپرست خانوار، با تأکید بر راهکارهای بومی»، *مجموعه مقالات برگزیده همایش ملی توانمندسازی*، تهران، ص ۱۳۹-۱۱۲.

عسکری‌باغمیانی، ا. و جوادیان، ر. (۱۳۹۶). «فشار مضاعف زندگی؛ پیامد اصلی طلاق در زنان: یک مطالعه کیفی»، *مجله تحقیقات کیفی در علوم سلامت*، س ۶، ش ۴، ص ۴۳۶-۴۲۷.

فلاح‌قنبری، ا. (۱۳۹۳). *بررسی تأثیر طرح‌های توانمندسازی اقتصادی- اجتماعی زنان سرپرست خانوار در کمیته امداد امام خمینی (ره) بر روی بهبود وضعیت معیشت*

وضعیت آنان تغییر دهند. همچنین، لازم است این مؤسسات در توانمندسازی زنان سرپرست، به مشاغل خانگی توجه و بر آنها بیشتر تأکید داشته باشند. در پایان، توصیه می‌شود متولیان امر حمایت از زنان، در کنار توانمندسازی اقتصادی برای سایر ابعاد توانمندسازی زنان، مثل ابعاد روانی و اجتماعی نیز هدف‌گذاری و برنامه‌ریزی کنند؛ به طوری که زنان هم برای توانمندسازی روانی و اجتماعی اهمیت قائل شوند و در این نوع برنامه‌ها بیشتر شرکت کنند.

تشکر و قدردانی

به دلیل همکاری لازم و شایسته، از مدیریت، معاونت و نیز کارشناس محترم امور زنان و خانواده اداره کل بهزیستی یزد، مدیران محترم کلینیک‌های مددکاری اجتماعی هادی و غدیر و همچنین، شرکت‌کنندگان همکار در این پژوهش، سپاسگزاری می‌شود.

منابع

احمدنیا، ش. و قالیباف‌کامل، آ. (۱۳۹۶). «زنان سرپرست خانوار در تهران: مطالعه کیفی تجربه‌ها، چالش‌ها و ظرفیت‌های آنها»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ش ۶۵، ص ۱۳۶-۱۰۳.

اکبری‌ترکمانی، ن.؛ قاسمی، و. و آقابابایی، ا. (۱۳۹۷). «توانمندسازی زنان سرپرست خانوار منطقه ۵ شهر اصفهان، با تأکید بر مؤلفه اشتغال»، *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*، ش ۵۶، ص ۳۶-۷.

بابایی‌فرد، ا. (۱۳۹۳). «عوامل اجتماعی مرتبط در فشارهای زندگی زنان سرپرست خانوار»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، ش ۵۴، ص ۱۴۵-۱۱۱.

پارسای‌دولق، ح.؛ جماعتی‌ثمرین، ش.؛ زلالی، ب. و احمدنیا، ی. (۱۳۹۴). «مروری بر مدیریت مشارکت‌های اجتماعی و تأثیر آن بر توانمندسازی زنان سرپرست خانوار»، *دومین کنفرانس بین‌المللی اقتصاد، مدیریت و فرهنگ ایرانی اسلامی*، اردبیل: مؤسسه پیشگامان فرهیختگان فرهنگ و

- روان‌شناختی بر مبنای نظریه روانشناسی فردی آدلر بر درماندگی آموخته‌شده زنان سرپرست خانوار»، فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی، ش ۳۱، ص ۲۳-۵۱.
- کیمیائی، ع. (۱۳۹۰). «شیوه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار»، فصلنامه رفاه اجتماعی، ش ۴۰، ص ۹۲-۶۳. گوتیرز، ل. ا.؛ پارسونز، ر. ج. و کاکس، ا. (۱۳۹۶). «توانمندسازی در مددکاری اجتماعی، ترجمه: افشین جاویدنسب و طلعت الهیاری، تهران: نشر دانژه.
- هالچین، ر. پ. و ویتبورن، س. (۱۳۹۲). آسیب‌شناسی روانی: دیدگاه‌های بالینی درباره اختلال‌های روانی، ترجمه: یحیی سیدمحمدی، تهران: نشر روان.
- نوابخش، م.؛ ازکیا، م.؛ وثوقی، م. و مشیراستخاره، ز. (۱۳۹۴). «ارزیابی عوامل مؤثر بر توانمندی اقتصادی؛ مطالعه موردی: زنان آسیب‌پذیر در شهر تهران»، فصلنامه علمی- پژوهشی اقتصاد و مدیریت شهری، س ۳، ش ۱۲، ص ۱-۲۰.
- نیازی، م. و کارکنان نصرآبادی، م. (۱۳۸۸). «توانمندسازی براساس راهبرد سرمایه اجتماعی»، ماهنامه تدبیر، س ۲، ش ۲۰۳، ص ۲۶-۲۱.
- Banerjee, T. & Ghosh, C. (2012) "What Factors Play A Role in Empowering Women? A Study of SHG Members from India". *Gender, Technology and Development*, 16(3): 329-355.
- Croft, S. & Beresford, P. (1992) "The Politics of Participation". *Critical Social Policy*, 12(35): 20-44.
- Das, P. & Dutta, S. (2016) "Interrelation Between Mother's Empowerment and Children's Schooling: A Case Study of SC, OBC, and General Households of a Developing Region". *Arthshastra Indian Journal of Economics & Research*, 5(2): 39-50.
- De La O Campos, A.P. (2015) "Empowering rural women through social protection" *Technical Papers Series #2, Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), Rome, Full text available at: <http://www.fao.org/3/a-i4696e.pdf>*
- Grube-Farrell, B. (2002) "Women, Work and Occupational Segregation in the Uniformed Services". *Affilia- Journal of Women and Social Work*, 17(3): 332-353.
- Ismail, I. Husin, N. Rahim, N. A. Kamal, M. H. M. & Mat, R. C. (2016) "Entrepreneurial Success Among Single Mothers: The Role of Motivation and آنها: مطالعه موردی کمیته امداد منطقه یک کرج، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.
- قادری، طا.؛ ودادهیر، ا. و چمنی، س. (۱۳۹۱). «میزان توانمندی زنان متأهل و عوامل مرتبط با آن (مطالعه موردی زنان متأهل شهر اردبیل)»، مطالعات جامعه‌شناختی ایران، ش ۴، ص ۶۰-۴۳.
- قائدی، ف.؛ شبانکاره، ا. و مقدم‌برزگر، م. (۱۳۹۵). «تمایز یافتگی و تفکر ارجاعی: نقش واسطه‌ای درماندگی آموخته‌شده»، مجله شناخت اجتماعی، ش ۹، ص ۴۹-۳۳.
- قلی‌پور، آ. و رحیمیان، ا. (۱۳۹۰). «رابطه عوامل اقتصادی، فرهنگی و آموزشی با توانمندسازی زنان سرپرست خانوار»، فصلنامه رفاه اجتماعی، ش ۴۰، ص ۶۲-۲۹.
- کتابی، م.؛ یزدخواستی، ب. و فرخی، ز. (۱۳۸۲). «توانمندسازی زنان برای مشارکت در توسعه»، پژوهش زنان، س ۳، ش ۷، ص ۳۰-۵.
- کتابی، م.؛ یزدخواستی، ب. و فرخی، ز. (۱۳۸۴). «پیش‌شرط‌ها و موانع توانمندسازی زنان؛ مطالعه موردی زنان شهر اصفهان»، مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان، ش ۱۹، ص ۲۰-۱.
- کرمانی، م.؛ مظلوم‌خراسانی، م.؛ بهروان، ح. و نوغانی، م. (۱۳۹۱). «عوامل مؤثر بر توانمندی زنان سرپرست خانوار؛ مورد مطالعه: زنان شاغل در مراکز کوثر شهرداری تهران در سال ۱۳۹۱»، مجله جامعه‌شناسی ایران، س ۳، ش ۱۴، ص ۱۴۸-۱۱۶.
- کریم‌زاده، م.؛ فیاضی، م. و میرکازه‌ریگی، ف. (۱۳۹۵). «موانع مشارکت زنان بلوچ در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی»، فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ، ش ۳۰، ص ۷۳-۵۹.
- کریمی‌وکیل، ع. ر.؛ شفیق‌آبادی، ع.؛ فرحبخش، ک. و یونسی، ج. (۱۳۹۶). «اثربخشی برنامه آموزشی توانمندسازی

- Sell, M. & Minot, N. (2018) "What Factors Explain Women's Empowerment? Decision-Making Among Small-Scale Farmers in Uganda". *Women's Studies International Forum*, 71: 46-55.
- Ulusoy, Y. & Duy, B. (2013) "Effectiveness of a Psycho-education Program on Learned Helplessness and Irrational Beliefs". *Educational Sciences: Theory & Practice*, 13: 1440-1446.
- Zimmerman, M. A. (2000) *Empowerment theory: Psychological, organizational, and community levels of analysis*. In J. Rappaport & E. Seidman (Eds.), *Handbook of community psychology*, New York: Plenum.
- Passion". *Procedia Economics and Finance*, 37: 121-128.
- Luttrell, C. Quiroz, S. Scrutton, C. Bird, K. (2009) "Understanding and operationalizing empowerment". *Working Paper 308*, Overseas Development Institute, London.
- Malapit, H. J. & Quisumbing, A. R. (2015) "What Dimensions of Women's Empowerment in Agriculture Matter for Nutrition-Related Practices and Outcomes In Ghana". *Food Policy*, 52: 54-63.
- Saigal, G. & Sarawat, K. (2013) "Women's Empowerment in India". *Anveshak, International Journal of Management (AIJM)*, 2(2): 210-223.

